

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 24^{ΗΣ} ΜΑΡΤΙΟΥ 1986

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΜΠΟΝΗ

ΕΠΙ ΤΗ ΕΟΡΤΗ ΤΗΣ 166^{ΗΣ} ΕΠΕΤΕΙΟΥ ΤΗΣ ΕΘΝΕΓΕΡΣΙΑΣ ΤΟΥ 1821

Ο ΤΗΣ ΕΘΝΕΓΕΡΣΙΑΣ ΠΡΟΔΡΟΜΟΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗΣ ΜΟΝΕΜΒΑΣΙΑΣ ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΣΩΤΗΡΙΑΝΟΣ Ο ΓΕΡΟΝΤΑΣ

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΠΡΟΕΔΡΟΥ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ Κ. ΚΩΝΣΤ. Γ. ΜΠΟΝΗ

Μὲ ἐθνικὴν ἀγαλλίασιν καὶ ὑπερηφάνειαν πανηγυρίζομεν σήμερον οἱ Πανέλληνες τὰ Νικητήρια τῆς θαυμαστῆς Ἑθνεγερσίας τοῦ 1821. Δι' αὐτῆς ἐπετεύχθη, θεία συνάρσει καὶ εὐδοκίᾳ, ἡ πολυπόθητος Ἑλευθερία τῆς ἐπὶ αἰῶνας δουλωθείσης πεφιλημένης, ὅσον καὶ ἐνδόξου Πατρίδος ἡμῶν. Ἡμεῖς οἱ ἐπίγονοι τῶν Ἡρώων ἀγωνιστῶν τοῦ 1821 ἀπολαμβάνομεν σήμερον τοὺς ἀγαθοὺς καρποὺς τῶν Νικητηρίων κατόπιν δυσπεριγράπτων θυσιῶν ἐκείνων, οἵτινες διὰ τοῦ αἵματός των ἐπότισαν τὸ καλλίκαρπον δένδρον τῆς Ἑλευθερίας τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Ἑλληνικῆς Φυλῆς. Εἰς αὐτοὺς ὀφείλεται τὸ ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ φυλὴ ἤρχισεν ἔκτοτε ἀναπτυσσομένη συνεχῶς, παράγουσα τοὺς εὐχύμους, ὅσον καὶ γλυκυτάτους καρπούς, ἐπὶ παντὸς πεδίου ἐκπολιτιστικοῦ καὶ ἰδεολογικοῦ, καταλαβοῦσα τὴν ἐμπρέπουσαν θέσιν μεταξὺ πάντων τῶν πεπολιτισμένων λαῶν τῆς γῆς.

Οἱ Ἥρωες τοῦ Ἀγῶνος τοῦ 1821 δὲν εἶναι οἱ μόνοι ποὺ διὰ τοῦ αἵματός των μᾶς ἐκληροδότησαν τὸ ὕψιστον ἀγαθὸν τῆς Ἑλευθερίας, ἀλλὰ καὶ πάμπολλοι πολυμερῶς καὶ πολυτρόπως προετοιμάσαντες τὴν Ἐθνεγερσίαν καὶ προπαρασκευάσαντες τὰ Νικητήρια τοῦ Ἀγῶνος. Μεταξὺ τῶν ἀπειραρίθμων «προδρόμων» τῆς Ἐθνεγερσίας τὴν πρώτην καταλαμβάνει θέσιν ἡ Ἑλληνικὴ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία. Ἡ Ἐκκλησία, ἡ ἐν τῷ κόσμῳ βιοῦσα, ἀλλ' ἐν οὐρανοῖς πολιτευομένη, ἀπέβη δι' ἡμᾶς ἡ θάλπουσα τὰ τέκνα τῆς Μήτηρ, ἡ γαλουχοῦσα τροφὸς καὶ τιτθὶς τῶν ἐν στερήσεσι καὶ ἀσθενείαις περιπεσόντων τέκνων τῆς. Ἡ Ἐκκλησία κατέστη δι' ἡμᾶς τοὺς Ἑλλήνας ἡ σώτεια καὶ ἀσφαλὴς Κιβωτὸς πάντοτε μέν, ἀλλ' ἰδίᾳ ἐν καιροῖς χαλεποῖς διωγμῶν, θυελλῶν καὶ καταιγίδων. Ἡ Ἐκκλησία ἡ Ἑλληνικὴ καὶ Ὁρθόδοξος, καθ' ὅλην τὴν μακραίωνα ἀτιμωτικὴν δουλείαν τῶν Ἑλλήνων, ἀπέβη ἡ ἐθναρχοῦσα προστάτις, συμπαραστάτις καὶ βοηθὸς τοῦ καταπιεζομένου Γένους ἡμῶν. Ἡ Ἐκκλησία ἡ Ἑλληνικὴ πρώτη ἐμύησεν, ἠυλόγησεν, ἐνέπνευσε καὶ ἐνεθάρρυνε τοὺς γενναίους Ἀγωνιστὰς τοῦ 1821. Ἡ Ἐκκλησία ἡ Ἑλληνικὴ ἐπίσης διὰ τῶν ἐξαιρέτων ἐκπροσώπων τῆς Πατριαρχῶν, Ἀρχιεπισκόπων, Μητροπολιτῶν καὶ Κληρικῶν παντὸς βαθμοῦ, καὶ κατ' ἐξοχὴν μοναχῶν, προπαρασκεύασε καὶ προητοίμασε διὰ τῶν Σχολῶν τῆς καὶ τῆς ἐθνοφρονούσης καὶ ἐθνωφελούσης Παιδείας τῆς διὰ τῆς ιδρύσεως Σχολείων, τὴν Ἐθνεγερσίαν τοῦ 1821, διὰ τὴν ἔχωμεν ἡμεῖς σήμερον τὸ δικαίωμα τῆς Ἑλευθερίας τὴν φιλοσοφῶμεν, ἄλλοτε καὶ κατὰ τὸ πλεῖστον ὀρθῶς καὶ ἐπαινετικῶς, οὐχὶ σπανίως καὶ κατακριτικῶς, ἐμφανίζοντες δῆθεν πρὸς ἰδίαν ἐπίδειξιν ἀνεπίτρεπτον εὐφυῖαν πνεύματος ἢ πρωτογνώριμον ἀντίληψιν τῶν γεγονότων καὶ τῶν προσώπων, διαστρεβλώνοντες πολλάκις καὶ τὰ πανθομολογουμένως τετιμημένα πρόσωπα καὶ τὰ ἱστορικῶς καταξιωθέντα καὶ ἀναμφισβήτητα καταστάντα γεγονότα. Καὶ μάλιστα χωρὶς δέος ἢ καὶ ἐντροπῆν. Καὶ ὅπως ἔγραφεν (Περιοδικὸν «Εὐθύ-

νη», Φύλλ. 149, Μάιος 1984) ὁ αἰόιδιμος καὶ πράγματι σοφὸς Ἀκαδημαϊκὸς καὶ ἡμέτερος φίλος-ἀδελφὸς Παν. Ἰω. Ζέπος, «Εἶναι φανερὸς ὁ παρανοϊκὸς αὐτὸς τρόπος ἐξιστορήσεως τοῦ Ἀγῶνος, στὸν ὁποῖον, ἀναμφισβήτητα, κλῆρος, πρόκριτοι καὶ λαὸς ὁμόψυχα καὶ μὲ θυσίεις ἐπολέμησαν γιὰ ν' ἀποτινάξουν 'τὸν ἀνυπόφορον ζυγὸν τῆς ὀθωμανικῆς τυραννίας'. Εἶναι τοῦλάχιστον ἀσέβεια στὴν μνήμη τῶν ψυχωμένων αὐτῶν ἀγωνιστῶν νὰ διαλαλοῦνται ἄλλα ἀπαράδεκτα ἐλατήρια στὴν ἐξόρμηση καὶ στὴν αἰματοβαμμένη ἱστορία τους» (σ. 235). Καὶ συνεχίζει ὁ λάτρης παντὸς Ἑλληνικοῦ καὶ ἐκφραστῆς δίκαιος τῆς ἱστορικῆς Ἀληθείας, ἐπισημαίνων εἰς τὰ ἄξια ἰδιαιτέρας προσοχῆς κριτικά του σχόλια: «Εἶναι θλιβερό, στὴν χώρα, ὅπου ἀπὸ τοῦ Ἡροδότου καὶ τοῦ Θουκυδίδου μέχρι τοῦ Κωνσταντίνου Παπαρρηγοπούλου καὶ τῶν νεωτέρων ἱστορικῶν ἔλαμψεν ἡ ἀντικειμενικὴ ἱστορικὴ θεώρηση, νὰ ἐπιχειρῆται σήμερα ἀπὸ μερικοὺς ἐπιγόνους τέτοια στρέβλωση ποὺ νὰ κἀνῃ ἀνελικρινῇ καὶ ἀπατηλῇ, ἀλλὰ καὶ ἄχαρη τὴν ἀληθινῇ, τὴν ἀντικειμενικὴ ἱστορίᾳ».

Καὶ ταῦτα μὲν ὁ διακεκριμένος Καθηγητῆς-Ἀκαδημαϊκὸς Παν. Ζέπος. Καὶ ἰδοὺ σήμερον, παρὰ τῆς κενοσπούδου ἀκρισίας τῶν καινοφανῶν ἱστορικοκριτικῶν καὶ ἀποφατικῶν σχολιαστῶν τῆς Ἱστορίας τοῦ Ἀγῶνος τοῦ 1821, ἰταμὴ προβολὴ τῶν ἀπαιτήσεων τῶν γνωστῶν καὶ μὴ ἐξαιρετέων γειτόνων μας καὶ τῶν θεμάτων ἐκείνων, ἅτινα συγκινοῦν τὸ Πανελλήνιον, τῶν ἀναφερομένων δηλαδὴ εἰς τὸ Μακεδονικὸν καὶ εἰς τὸ τοῦ Αἰγαίου. Ἴδου πεδίων δράσεως τῶν νέων ζηλωτῶν τῆς Ἑλληνικῆς μας Ἱστορίας καὶ τοῦ ἀληθοῦς Μεγαλείου τῆς ἀείποτε ἐνδόξου Ἑλληνικῆς Φυλῆς, εἰθισμένης εἰς τὸ νὰ ἀγωνίζεται πάντοτε ὑπὲρ τῶν εὐγενεστερῶν Ἰδανικῶν τοῦ ἀνθρώπου, οἷα εἶναι ἡ Ἐλευθερία καὶ ἡ Δικαιοσύνη, ἐπὶ τῆς ὁποίας στηρίζεται ἡ τιμὴ καὶ ἡ ζωὴ τῶν ἐθνῶν καὶ τῶν λαῶν τῆς γῆς!

Τὰ ἀνωτέρω προοιμιακῶς ἀνέφερα διὰ νὰ καταδείξω τὰ ὅσα ἄριστα ἢ διδάσκουσα Ἐκκλησία μας συνεισήνεγκεν εἰς ὅλον τὸ Ὀρθόδοξον Πλήρωμά της. Ἀλλὰ τὸ θέμα περὶ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ Ἐθνους εἶναι τόσον εὐρύ, ὥστε ἐπαφίεται δι' εὐθετώτερον χρόνον. Σήμερον ἐπέλεξα ἐνδεικτικῶς μίαν ἐξαίρετον προσωπικότητα ἐκκλησιαστικὴν, τὸν μέγαν καὶ τετιμημένον Ἱεράρχην καὶ λίαν πεπαιδευμένον ἄνδρα τοῦ ιζ'-ιη' αἰῶνος, διὰ νὰ ἐπισημάνω πόσον οὐτος συνέβαλεν διὰ τῆς ιδρύσεως ἰδίας Σχολῆς εἰς τὴν πνευματικὴν προετοιμασίαν τῆς Ἐθνεγερσίας διὰ τῆς μορφώσεως τριῶν γενεῶν Ἑλλήνων —δύναμαι νὰ εἶπω προκαταβολικῶς, πανεπιστημιακῆς Σχολῆς, διότι εἶχεν ἐξ ὑπ' ἀρχῆς δύο Σχολάς, ἥτοι Θεολογικὴν καὶ Φιλοσοφικὴν—, τῆς πρώτης μάλιστα Πανεπιστημιακῆς Σχολῆς ἐν Ἀθήναις. Πρόκειται περὶ τοῦ Μητροπολίτου Μονεμβασίας Γρηγορίου τοῦ Σωτηριανοῦ, τοῦ καὶ Γέροντα ἐπονομαζομένου.

*

Εἶναι φυσικόν, οἱ εὐγενεῖς ἀκροαταὶ τῶν ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ Ὀμιλιῶν ἢ καὶ Ἀνακοινώσεων, νὰ θέλουν νὰ ἀκούσουν καὶ κάτι τὸ ἐπιστημονικώτερον ἢ καὶ πρωτοτύπως λεγόμενον καὶ ὑπὸ τινων ἀγνοούμενον. Ὅπωςδὴποτε ὁμως σχετιζόμενον πρὸς τὸν πανηγυρισμὸν τῆς κατ' ἐξοχὴν μεγάλης ἐπετείου τῆς Ἐθνεγερσίας τοῦ 1821. Συντόμως λεχθήτωσαν περὶ τοῦ βίου αὐτοῦ τὰ ἐξῆς.

I.

ΒΙΟΣ

Ὁ Μητροπολίτης Μονεμβασίας Γρηγόριος ἤκμασε τὸ πρῶτον ἡμῖς τῆς ιη' ἑκατονταετηρίδος. Ἐγεννήθη ἐν Ἀθήναις, ἐξ οὗ καὶ τὴν προσωνυμίαν «Γρηγόριος ὁ Ἀθηναῖος» προσέλαβε. Τοῦτο συνάγεται ἔκ τινος σιγίλλιου πατριαρχικοῦ, ἐν ἔτει 1728, μηνὶ Φεβρουαρίῳ ἐκδοθέντος «Περὶ τοῦ συστάντος ἐν Ἀθήναις

Σχολείου ὑπὸ Γρηγορίου τοῦ καὶ Σωτηρίου Ἀθηναίου, Μητροπολίτου Μονεμβασίας»¹. Ὅπως ἐπιτύχη δὲ τὴν ἔκδοσιν τοῦ σιγιλίου μετέβη ὁ ἴδιος εἰς Κων/πολιν. Ὁ Γρηγόριος κατήγετο ἐξ οἰκογενείας εὐπορούσης. Τοῦτο συνάγεται ἐκ τοῦ ὅτι οὗτος μετέβη εἰς Ἰταλίαν δι' εὐρυτέρας σπουδὰς καὶ ἡδυνήθη νὰ διαθέσῃ τόσα χρήματα διὰ τὴν ἵδρυσιν καὶ συντήρησιν Σχολῆς ἐν Ἀθήναις. Ἐκτὸς τοῦ ἐπωνύμου Σωτήρης ἢ Σωτηριανός, οἱ ἀπὸ τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Γρηγορίου, ἐπονομαζομένου Ἀγγέλου, κατιόντες, προσέλαβον καὶ τὴν προσωνυμίαν τοῦ Γέροντα, ὀνομασθέντες οὕτω ὡς ἀνεψιοὶ τοῦ θείου αὐτῶν Μητροπολίτου, τοῦ «γέροντος». Διὰ δὲ τῆς ἐπιγαμίας τῆς ὀρφανῆς ἥδη θυγατρὸς τοῦ τρίτου ἀδελφοῦ τοῦ Γρηγορίου, τοῦ Ἰωάννου Σωτηριανοῦ, ἣν υἱοθέτησεν ὁ θεῖος αὐτῆς Ἀγγελος, συζεύξας αὐτὴν μετὰ τοῦ ἐκ Ζαγοράς τοῦ Πηλίου περὶ τὸ 1750 εἰς Ἀθήνας καταφυγόντος ἐπιφανοῦς λογίου Παναγιώτου Ἀλεξάνδρου, ἡ οἰκογένεια διεκλαδίσθη καὶ προσέλαβε καὶ τρίτον ἐπώνυμον, τὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου.

Περὶ τῆς σημασίας καὶ τῆς διακρίσεως τοῦ ὀνόματος τοῦ οἴκου τοῦ Ἀγγέλου, ἐν Δημ. Γρ. Καμπούρογλου, Μνημεῖα τῆς ἱστορίας τῶν Ἀθηναίων, τ. II, 274/5. — Αὐτόθι (τ. II, 201), καὶ τὰ ἀξιοσημεῖωτα ταῦτα ἀναφέρονται ἐπὶ λέξει: «Ἐπίσης ἐν τῇ οὐδῶ τῆς θύρας τοῦ νάρθηκος ὑπάρχει μνημεῖον τῆς οἰκογενείας Γέροντα, συγγενοῦς μὲν τῇ τῶν Βενιζέλων, συνδεομένης δὲ μᾶλλον μετὰ τῆς Μονῆς Πεντέλης, κοσμούμενον διὰ τοῦ βυζαντικοῦ δικεφάλου ἀετοῦ καὶ φέρον τὴν ἐπιγραφὴν ἈΨΠΘ (=1789) Μαΐου ΚΘ' (=29): Ἐνθάδε κεῖται Παναγιώτης Σωτηριανοῦ Ἀλεξάνδρου'. Οὗτος ἦτο

1. Τὸ σιγίλλιον περιλαμβάνεται ἐν τῷ ὑπ' ἀριθ. 18 κώδικι τῆς Βιβλιοθήκης τῶν Μηλεῶν, φ. 4α-7α, ἐδημοσιεύθη δὲ τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Θ. Ν. Φιλαδέλφους, Ἰστ. τ. Ἀθ, II, 211/15, ἐνθα εἰς τὸ ἐξῆς καὶ θὰ παραπέμπωμεν. — Περὶ τοῦ ἀνωτέρω κώδικος, ἀφ' οὗ καὶ τὸ κατωτέρω δημοσιευόμενον Ἐπίγραμμα ἀντεγράψαμεν, διαλαμβάνομεν κατωτέρω.

ἀδελφὸς τοῦ κατὰ τὸ 1821 Δημογέροντος Ἀθηνῶν Ἀγγέλου Σωτηριανοῦ (Γέροντα)». — Ἀφήγησιν εἰς ὕψος ἀπλοῦν τῆς ἐποχῆς δίδει περὶ τοῦ Γρηγορίου Σωτηριανοῦ τοῦ Γέροντα καὶ τῆς ὑπ' αὐτοῦ ἰδρυθείσης Σχολῆς ἐν Ἀθήναις ὁ Ἰωάννης Μπενιζέλος, Ἱστορία τῶν Ἀθηνῶν, Ἀθήνα 1986 τ. 1-2 καὶ ἰδίᾳ ἐν τ. 1, 120-122 (Ἔκδ. Κοινωφελοῦς Ἰδρύματος Ἀλέξανδρος Ὠνάσης. Προλεγόμενα Ἰωάννου Γενναδίου. Ἐπιμέλεια Ι. Κόκκωνα καὶ Γ. Μώκου. Ἐπιστημονικὴ ἐποπτεία Μ. Ι. Μανούσακα. Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν).

Οὕτω πως λοιπὸν τὰ γνωστὰ τῶν ἐπιγόνων ἐκ τῆς οἰκογενείας τοῦ Γρηγορίου ἐπώνυμα ἦσαν: Σωτηριανοῦ ἢ Σωτήρη, Γέροντα καὶ Ἀλεξάνδρου. Καὶ διὰ τῶν τριῶν τούτων ὀνομάτων γνωστοὶ κατέστησαν καὶ τὰ μάλα ἐτιμήθησαν οἱ Σωτηριανοί². Τὸ ἀκριβὲς ἔτος τῆς γεννήσεως τοῦ Γρηγορίου δὲν εἶναι γνωστόν. Ἐξηκριβωμένον εἶναι ὅτι οὗτος μεταβὰς εἰς Ἰταλίαν πρὸς σπουδὴν τῶν τε Ἑλληνικῶν καὶ Λατινικῶν γραμμάτων, ὡς εἴθιστο τότε νὰ πράττωσιν οἱ εὐρυτέρας παιδείας ὀρεγόμενοι φιλομαθεῖς Ἕλληνες, καὶ ἐπανακάμψας ἐκεῖθεν, ἐνθέρμου ζήλου, φιλοπατρίας καὶ φιλομουσίας ἐμπορούμενος καὶ πρὸς κοινὴν ὠφέλειαν καὶ αὐξήσιν καὶ ἐπίδοσιν πνευματικὴν τοῦ ἡμετέρου ἐν τῷ τῆς δουλείας ζυγῷ κατακειμένου Γένους, ἵδρυσεν ἰδίαις δαπάναις Σχολήν, ἐν τῷ προμνημονευθέντι πατριαρχικῷ σιγιλλίῳ φέρουσιν τὴν ἐπωνυμίαν: «Φροντιστήριον Ἑλληνικῶν τε ἅμα καὶ κοινῶν μαθημάτων» καὶ «κοινὸν γυμναστήριον καὶ φροντιστήριον παιδείας καὶ μαθήσεως». Τοῦτο δὲ ἔπραξε «πρὸ χρόνων τινῶν πρὸ τοῦ ἀρχιερατεῦσαι, ἔτι τῷ τοῦ πρεσβυτέρου σεμνυνόμενος ἀξιώματι»³.

2. Πρβλ. Τρύφ. Εὐαγγελίδου, Ἡ παιδεία ἐπὶ Τουρκοκρατίας (Ἑλληνικὰ σχολεῖα ἀπὸ τῆς Ἀλώσεως μέχρι Καποδιστρίου), Ἐν Ἀθήναις 1936, Ι, σ. 238. — Σημειωτέον δ' ὅτι καὶ ἡ οἰκογένεια Δημ. Καμπούρογλου ἔλκει τὴν καταγωγὴν της ἐκ τῆς οἰκογενείας τῶν Σωτηριανῶν.

3. Θ. Ν. Φιλαδέλφεως, Ἱστ. τ. Ἀθ. ΙΙ, 212, 32-34. Ὅτε ὁ Γρηγόριος ἀπεφάσισε τὴν

Ἐν ἔτει 1714/5 ἀγοράσας ὁ Γρηγόριος οἰκίαν τινὰ παλαιὰν
κειμένην πλησίον τοῦ ἐν τῇ ἀγορᾷ Ναοῦ τῆς ὑπερευλογημένης δε-
σποίνης ἡμῶν Θεοτόκου, ἐπονομαζομένου Μεγάλη Παναγία»⁴

ἴδρυσιν τῆς Σχολῆς (Δημ. Καμπούρογλου, ἐν «Χριστ. Ἡμερολ.» 1927 σ. 156 καὶ Τρύφ. Εὐαγγελίδου, μν. ἔ. σ. 237) ἐσεμνύετο (τῷ τοῦ πρεσβυτέρου ἀξιώματι). Ἀλλὰ πρεσβύτερος ὁ Γρηγόριος ἦτο ἤδη τὸ 1700, ὡς βεβαιοῦται ἐξ Ἐπιγράμματος τούτου ἀφιερωτικοῦ εἰς βιβλίον τοῦ ἐκ Παταβίας Ἰακώβου Σαλομῶντος, ὃπερ φέρει χρονολογίαν ἐκδόσεως ἐπὶ μὲν τοῦ ἐξωφύλλου τὴν 18 Σεπτεμβρίου 1701, ἐπὶ δὲ τοῦ πρώτου ἐσωφύλλου τὴν 30 Μαΐου 1700. Τὸ ἐπίγραμμα ἐδημοσιεύθῃ ὑπὸ τοῦ Émile Legrand, Bibliographie Hellénique ou description raisonnée des ouvrages publiés par des Grecs au dix-huitième siècle, oeuvre posthume complétée et publiée par Mgr Louis Petit et Hubert Pernot. Paris 1918 I, 14/5. Ἐχει δ' ὡς ἐξῆς:

«Ἐπίγραμμα Γρηγορίου πρεσβυτέρου Σωτήρη τοῦ Ἀθηναίου πρὸς τὸν ποιητὴν τῆς βίβλου.

Ἦδετο Σιών ἐν κόλποις Σολομῶντα φέρουσα,
καὶ νῦν τέρπεται Παταβία Σαλομῶντα ὀρώσα·
καὶ ὃ γε μὲν λίθοις εὐειδέα νηὸν ἔδειμεν,
ἀλλ' οὗτος μέντοι συνάγων βίβλον ἔμφορον' ἔγραψε».

Ὁ κατὰ τὴν συνήθειαν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης σχοινοτενὴς τίτλος τῆς βίβλου, εἰς ἣν ἀφιεροῦται τὸ Ἐπίγραμμα τοῦτο τοῦ Γρηγορίου, εἶναι ὁ ἐξῆς: Urbis Patavinae inscriptiones sacrae, et prophanae a Magistro Jacobo Salomonio ord praed. illustriss. ac Reverendiss. d. Georgii Cornelii Senioris Episcopi Patavini. Necnon Eminentiss. et Revedrendiss. S. R. E. Card. Gregorii Barbadici, et Georgii Cormelii Junioris Theologo, Studio, et labore collectae. Quibus accedunt vulgatae anno. M. DC. XLIV. A Jacobo Philippo Tomasino Episcopo aemon... Accessere in fine Fasti Praetorii. atque inscriptiones Agri, quae post jam editas Anno 1696 in lucem venere. Ad Serenissimum Aloysium Mocenico Principem, et Augustissimum Senatnm Venetum. Patavii M. DCC. I. Sumptibus Jo: Baptistae Caesari Typogr. Pat. Super. Perm. — Ἐφ' ὅσον λοιπὸν τὸ 1700/1701 ὁ Γρηγόριος ἀναφέρεται ὡς «πρεσβύτερος», πρέπει νὰ διέρρευσαν τοῦλάχιστον τριάκοντα ἔτη ἢ καὶ πλείονα ἀπὸ τοῦ ἔτους τῆς γεννήσεώς του, καὶ ἄρα τὸ 1670 εἶναι τὸ ante quem χρονικὸν ὄριον τῆς γεννήσεως αὐτοῦ.

4. Θ. Ν. Φιλᾶδελφείως, Ἰστ. τ. Ἀθ. II, 209. Γρ. Καμπούρογλου, ἐν «Χριστ. Ἡμερολ.» 1927 σ. 156. Τρ. Εὐαγγελίδου, μν. ἔ. σ. 238. — Περὶ τῆς «Μεγάλης Παναγίας» ἴδε Γ. Σωτηρίου, Αἱ Παλαιοχριστιανικαὶ Βασιλικαὶ τῆς Ἑλλάδος. Ἀθῆναι 1931 (Ἀνατύψεις ἐκ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος τοῦ 1929) σ. 173/4. Δημ. Καμπούρογλου, Ἡ ἄλωσις τῶν Ἀθηνῶν ὑπὸ τῶν Σαρακηνῶν, Ἀθῆναι 1935 σ. 113 σημ. 2. Ἀνδρ. Ξυγγοπούλου, ἐν «Ἀρχαιολογικῇ Ἐφημερίδι» 1920 σ. 50 ἔ. καὶ ἐν «Δελτίῳ τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑται-

καὶ τοῦ μεταγενεστερώς ἀνεγερθέντος τετραγώνου πύργου, ἐφ' οὗ ἀνηγέρθη τὸ ὑπὸ τοῦ διαβοήτου Ἑλγίνου δωρηθὲν Ὡρολόγιον, κατασκάψας δὲ αὐτὴν ἐκ θεμελίων, ἐπανήγειρε λαμπρὰν οἰκοδομήν, ἥτοι Σχολήν, «εὐρύχωρον πρὸς ἀνάπαυσιν καὶ κατοικίαν ἱκανὴν διδασκάλων ἅμα καὶ μαθητῶν»⁵. Τὴν Σχολὴν ἐπλούτισεν ὁ Γρηγόριος καὶ δι' ἀξιολογωτάτης Βιβλιοθήκης, ἐξ ἑξακοσίων τόμων συγκροτηθείσης, ὡς καὶ διὰ τινος εἰκόνοσ «τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου, ἐχούσης τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἑπὶ σοὶ χαίρει», ἐξησκημένης εἰς κάλλος γραφῆς θαυμάσιον»⁶. Οὕτω καταρτίσας καὶ πλουτίσας τὴν Σχολήν, ἀφιέρωσεν εἴτα ταύτην εἰς τὴν κοινότητα τῶν χριστιανῶν τῆς πατρίδος αὐτοῦ, ἥτοι τῶν Ἀθηναίων, «ἐπὶ τῷ εἶναι κοινὸν γυμναστήριον καὶ σπουδαστήριον παιδείας καὶ μάθήσεως διὰ προκοπὴν καὶ ὠφέλειαν τῶν συμπατριωτῶν αὐτοῦ, διορίσας καὶ ἀποκαταστήσας ἐπιστατεῖν ἐν αὐτῇ καὶ εἶναι ἐπιτρόπους καὶ κυβερνήτας καὶ φύλακας καὶ προνοητὰς τοὺς κατὰ καιρὸν χρηματίζοντας ἐπιτρόπους τῆς πολιτείας ταύτης Ἀθηναίων εἰς διοίκησιν τῶν κοινῶν καὶ πολιτικῶν αὐτῶν ὑποθέσεων· ἦν τινα ἀφιέρωσιν προλαβὼν ἔκτοτε κατησφαλίσατο καὶ ἐβεβαίωσε διὰ χροτζίτου τῆς βασιλικῆς κρίσεως ἐπὶ τῷ φυλάττεσθαι καὶ διαμένειν ἀνεπηρέαστον, ἀναπόσπαστόν τε καὶ ἀνεκποίητον παρὰ παντὸς προσώπου συγγενικοῦ τε καὶ ἄλλοτρίου εἰς αἰῶνα τὸν ἅπαντα»⁷. Ἡ Σχολὴ συνέκειτο οὐχὶ ἐξ ἑνός, ἀλλ' ἐκ πλειόνων οἰκημάτων, διότι τὸ «σιγίλλιον» ὁμιλεῖ περὶ «πάσης τῆς περιοχῆς αὐ-

ρείας» 8 (1923) 121/28. Γ. Κωνσταντινίδου, Ἱστορία τῶν Ἀθηναίων ἀπὸ Χριστοῦ γεννήσεως μέχρι τοῦ ἔτους 1821. Ἀθῆναι 1876 καὶ 1894². Τάσσου Νερούτσου, Χριστιανικαὶ Ἀθῆναι, ἐν «Δελτίῳ τ. Ἱστ. καὶ Ἑθνολ. Ἑτ.» τ. 3 (1891) 107, 4 (1892) 51-204. Πρβ. καὶ Α. Mommsen, Athenae christianae. Leipzig 1868. De Laborde, Athènes aux XV, XVI, XVII siècles. Paris 1854. G. Fr. Herzberg, Athen historisch-topographisch dargestellt. Halle 1885 (Ἑλληνικὴ Μετάφρ. ὑπὸ Ι. Α. Λόντου, Ἀθῆναι 1888).

5. Θ. Ν. Φιλαδέλφως, Ἱστ. τ. Ἀθ. II, 213,5.

6. Αὐτόθι II, 213, 13-21.

7. Αὐτόθι II, 213, 25-34.

τῆς καὶ τῶν ἐν αὐτῇ οἰκημάτων»⁸. Ἡ Σχολὴ κατέστη ὑπὸ τοῦ Γρηγορίου οὐχὶ ἰδιωτικὴ, ἀλλὰ «δημόσιον Σχολεῖον καὶ φροντιστήριον ἀφιερωμένον τῇ κοινότητι τῶν χριστιανῶν τῆς πολιτείας τῶν Ἀθηνῶν ἐπὶ τῷ διδάσκεισθαι καὶ παιδεύεσθαι ἐν αὐτῇ τοὺς προσφοιτῶντας χάριν διδασκαλίας καὶ μαθήσεως νέους καὶ διατρίβειν καὶ οἰκεῖν ἐν αὐτῇ διδασκάλους ἅμα καὶ μαθητὰς κατὰ προσγεγεννημένην ἀφιέρωσιν καὶ προσήλωσιν καὶ τὸν διορισμὸν ὑπὸ τῆς αὐτοῦ ἱερότητος»⁹. Τὴν χρῆσιν δὲ καὶ ἀνάγνωσιν τῶν βιβλίων ἐπέτρεψεν εἰς «μόνους τοὺς ἐν τῇ Σχολῇ διατρίβοντας καὶ γυμναζομένους διδασκάλους ἅμα καὶ μαθητὰς»¹⁰.

Πρῶτος χρηματίσας διδάσκαλος τῆς Σχολῆς ὑπῆρξεν αὐτὸς οὗτος ὁ ἰδρυτὴς αὐτῆς Γρηγόριος ὁ Σωτηριανός, διδάξας ἐπὶ μίαν ὅλην πενταετίαν¹¹. Ἐν ἔτει 1722 συμπαρέλαβε διδάσκαλον τῆς Σχολῆς τὸν μετὰ ταῦτα ἡγούμενον τῆς παρὰ τοὺς πρόποδας τοῦ Ὑμνητοῦ Μονῆς Καισαριανῆς Θεοφάνην Καβαλλάρην¹², διδάξαντα μέχρι τοῦ 1728. Ἀπὸ τοῦ ἔτους 1729 ἐν τῇ Σχολῇ ἐδίδασκεν ὁ Παῦλος Καραβίας¹³, ὁ καὶ Ἰθακήσιος ἐπιλεγόμενος, ὡς ἐκ τῆς ὁμωνύμου νήσου καταγόμενος, ὅστις μετὰ ταῦτα καρεῖς μοναχὸς μετωνομάσθη Παῖσιος. Καὶ μετὰ τὴν κουρὰν ἐξηκολούθει ὁ Παῖσιος διδάσκων ἐν τῇ Σχολῇ μέχρι τῆς τελευτῆς αὐτοῦ, ἥτοι τοῦ ἔτους 1740. Ζῶντος τοῦ Παῖσιου, καὶ τῇ συστάσει αὐτοῦ, προσελήφθη ὡς συνδιδάσκαλος τῆς Σχολῆς ὁ συμπατριώτης αὐτοῦ Ἀγά-

8. Αὐτόθι II, 214, 17.

9. Αὐτόθι II, 214, 21-26.

10. Αὐτόθι II, 215, 2-3.

11. Αὐτόθι II, 209. Τρύφ. Εὐαγγελίδου, μν. ἔ. σ. 239.

12. Αὐτόθι.

13. Θ. Ν. Φιλαδελφῆς, ἐν «Ἀρμονίᾳ» Ἀθηνῶν 1901 σ. 307 καὶ ἐν «Ἐπετηρ. Παρν.» 1901 σ. 161 καὶ 210. Τοῦ αὐτοῦ, Ἰστ. τ. Ἀθ. II, 216/8. Τρύφ. Εὐαγγελίδου, μν. ἔ. σ. 239. Κ. Σάθα, Νεοελληνικὴ Φιλολογία. Ἐν Ἀθήναις 1868 σ. 575.

πιος ὁ Βουλισμαῖς¹⁴, ἀνὴρ ἐπ' ἀρετῇ καὶ δεινότητι λόγου φημιζόμενος. Ἐτεροι διδάσκαλοι τῆς Σχολῆς ἐχρημάτισαν οἱ ἐξῆς: Βησσαρίων Ροῦφος (1740/8), Κοσμάς ὁ Λήμνιος (1748/53), Ἀθανάσιος Μπουσόπουλος ὁ ἐκ Δημητσάνης τῆς Πελοποννήσου (1752/77), ὁ Δημήτριος Βόνδας ἢ Βόδας ὁ ἐξ Ἰωαννίνων (1777/82)¹⁵. Τὴν 8 Σ/βρίου 1782, ἀπελθόντος τοῦ Βόδα ἐξ Ἀθηνῶν εἰς Ἰωάννινα, προσεκλήθη καὶ πάλιν ὁ ἐν Ἀθήναις διαμένων γηραιὸς διδάσκαλος Ἀθανάσιος Μπουσόπουλος, ὅστις ὅμως ἔνεκα τοῦ γήρατος ἠναγκάσθη νὰ παραιτηθῇ τῷ 1786¹⁶. Διάδοχος τούτου ἐγένετο ὁ Ἀθηναῖος Σαμουήλ Κουβελάνας (1786-1810)¹⁷. Ἐκτὸς τῶν κυρίων τούτων σχολαρχῶν ἐν τῇ Σχολῇ προσελήφθησαν καὶ τινες βοηθοὶ διδάσκαλοι¹⁸.

Ἡ Σχολὴ ἐπὶ μίαν σχεδὸν ἑκατονταετίαν ἀκμάσασα ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν ἀνδρῶν λογίων καὶ πολλὰ ἐν τοῖς τότε τιμωμένων, ἀπέβη ἀληθῆς λειμὼν πνευματικὸς καὶ τροφεῖον Μουσῶν ἐν μέσῳ τῆς πνευματικῆς ἀχλύος, τῆς καλυπτούσης τὸ δύστηνον ὑπὸ τὸν τουρκικὸν ζυγὸν κατακείμενον ἡμέτερον Γένος, ἀναδείξασα καὶ φωτίσασα ἱκανοὺς ἐκκλησιαστικοὺς ἄνδρας ὧν δύο μὲν ἐγένοντο Πατριάρχαι Ἱεροσολύμων, ἥτοι ὁ Παρθένιος Γερένης (1737/66)¹⁹ καὶ ὁ Ἐφραῖμ (1766/71)²⁰, εἰς δὲ ἀνυψώθη ἐπὶ τοῦ Οἴκουμε-

14. Θ. Ν. Φιλαδελφέως, Ἰστ. τ. Ἀθ. II, 20. Τοῦ αὐτοῦ, ἐν «Ἐπετηρ. Παρνασσού» 1901 σ. 161 καὶ 210. Τρύφ. Εὐαγγελίδου, μν. ἔ. σ. 240.

15. Περί ἐνὸς ἐκάστου τῶν λοιπῶν διδασκάλων ἴδε Θ. Ν. Φιλαδελφέως, ἐνθ' ἀν. II, 233 ἔ. καὶ Τρύφ. Εὐαγγελίδου, μν. ἔ. σ. 204 ἔ.

16. Αὐτόθι.

17. Θ. Ν. Φιλαδελφέως, ἐνθ' ἀν. II, 230.

18. Αὐτόθι.

19. Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων. Ἐν Ἱεροσολύμοις καὶ Ἀλεξανδρείᾳ 1910 σ. 627/45. Ἀρχιμανδρίτου Καλλίστου Μηλιαρᾶ, Οἱ ἄγιοι τόποι ἐν Παλαιστίνῃ καὶ τὰ ἐπ' αὐτῶν δίκαια τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους. Ἐν Ἱεροσολύμοις 1928/33 τ. 1-2 II, 281 ἔ. Ἀθανασίου Ὑψηλάντου, Τὰ μετὰ τὴν ἄλωσιν (1453-1789), Ἐν

νικοῦ Θρόνου, ὡς Γρηγόριος ὁ Ε΄, ὁ γνωστότατος πρωτομάρτυς τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως²¹.

Τοιούτου λοιπὸν ἔργου, ἀληθῶς ἐθνικοῦ, θεμελιωτῆς καὶ ἰδρυτῆς ἐγένετο ὁ Γρηγόριος Σωτήρης ἢ Σωτηριανός. Τὴν ἀξίαν δὲ τοῦ ἀνδρὸς καὶ τὴν παιδείαν αὐτοῦ ἀναγνωρίσασα καὶ ἐκτιμήσασα καὶ ἡ Ἐκκλησία, ἀνύψωσε τοῦτον εἰς ἐπίσκοπον Γα-
νοχώρας, εἴτα δὲ εἰς Μητροπολίτην Μονεμβασίας καὶ Ἐξαρχον

Κων/πόλει 1870 σ. 344. 409. Σεργίου Μακραίου, Ὑπομνήματα ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας (1750-1800), ἐν. Κ. Σάθα, Μεσαιων. Βιβλ. Ἐν Βενετία 1872 τ. III, 214. 234. Καίσαριου Δαπόντε, Ἱστορικὸς κατάλογος ἀνδρῶν ἐπισήμων (1700-1784), ἐν Κ. Σάθα, Μεσαιων. Βιβλ. τ. III, 98. Ἐνταῦθα ὁ Παρθένιος ὀνομάζεται «κοντόφθαλμος» καὶ «φιλόσοφος» καὶ ἀναφέρεται ὅτι, ἡμιπληγίαν οὗτος παθὼν ἐν Βουκουρεστίῳ καὶ μετὰ δυσχερείας τραυλίζων, ἤλθεν εἰς Κων/πολιν, ἐνθα καὶ ἀπεβίωσεν. Πρβ. Περικλέους Ζερλέντη, Παρθένιος Γερένης, ἐν «Ἐπετηρ. Παρνασσοῦ» 1887 σ. 362 καὶ 451. Ἴδε περαιτέρω: Δημ. Γρ. Καμπούρογλου, Ὁ Ἀναδρομάρχης. Ἐν Ἀθήναις 1914. Τοῦ αὐτοῦ, Μνημεῖα τῆς ἱστ. τ. Ἀθηναίων τ. I, 298 καὶ II, 7 ἐ., 232 ἐ.

20. Κ. Σάθα, Νεοελληνικὴ Φιλολογία σ. 507/10. Ἀθ. Ὑψηλάντου, Τὰ μετὰ τὴν ἄλω-
σιν. Κων/πολις 1870 σ. 409 ἐ. Α. Δημητρακοπούλου, Ὁρθόδοξος Ἑλλάς. Λειψία 1872 σ. 184. Σεργίου Μακραίου, ἐνθ' ἀν. III, 236. 253. Καίσαριου Δαπόντε, ἐνθ' ἀν. III, 99. Κυρίλλου Ἀθανασιάδου, Τὰ κατὰ τὸν αἰοίδιμον Ἐφραίμ, πατριάρχην Ἱεροσολύμων, ἐν «Δελτίῳ τ. Ἰστ. καὶ Ἐθνολ. Ἐτ.» τ. IV, 253 ἐ. Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, Ἰστ. τ. Ἐκκλ. Ἱεροσ. σ. 645. Ἀρχιμ. Καλλίστου Μηλιαῤῃ, μν. ἔ. σ. 311/12.

21. Ἴδε τὰ κάτωθι κύρια ἔργα περὶ τοῦ Ἐθνομάρτυρος Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου Γρη-
γορίου Ε΄: Τὰ κατὰ τὸν αἰοίδιμον πρωταθλητὴν τοῦ ἱεροῦ τῶν Ἑλλήνων ἀγῶνος, τὸν Πατριάρχην Κων/πόλεως Γρηγόριον τὸν Ε΄, καταταχθέντα μὲν καὶ διορθωθέντα καὶ ὑπομνηματισθέντα ὑπὸ Γ. Γ. Παπαδοπούλου, συλλεγέντα δὲ καὶ ἐκδοθέντα ὑπὸ Γ. Π. Ἀγγελοπούλου, ἰλάρ-
χου. Ἐν Ἀθήναις 1865/6 τ. I-2. Α. Γούδα, Βίοι παράλληλοι. Ἀθήναι 1869 τ. Α' σ. 39-90. Α. Преображенский, Γρηγόριος ὁ Ε΄ Πατριάρχης Κων/λεως, ἐπισκόπησις τῆς ζωῆς καὶ τῆς δράσεως αὐτοῦ (ρωσιστί). Καζάν 1906. Τάκη Κανδηλώρου, Ἱστορία τοῦ Ἐθνομάρτυρος Γρηγορίου Ε΄. Ἀθήναι 1906. Ἀρχιμανδρ. Θεοφίλου Ν. Σιμοπούλου, Ὁ ἱεροεθνομάρτυς Πατριάρχης Γρηγόριος ὁ Ε΄, Ἀθήναι 1973. Ἴδε ἐπίσης τὰς Ἱστορίας τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστά-
σεως καὶ καθόλου τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους ὑπὸ Σεργίου Μακραίου (Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλ. τ. Δ'), Κούμα, Φιλήμονος, Τρικούπη, Παπαρρηγοπούλου (ἐκδ. Ἐλευθερουδάκη τ. Ε' β, 78. ΣΤ', 7. 15. 21. 27/9), Καρολίδου, Κοκκίνου κ.ἄ.

πάσης Πελοποννήσου. Ὅθεν δικαίως ὑμνεῖ ὁ εὐγνώμων τούτου πνευματικὸς υἱὸς ἐν τοῖς ἀκολουθοῦσιν Ἐπιταφίοις στίχοις τὸν «μύστην τὸν θεηγόρον, τὸν θεσπέσιον ἄνδρα».

Ἀλλά, πρὶν ἢ κατακλείσω τὸν περὶ τοῦ Γρηγορίου Μονεμβασίας λόγον, θεωρῶ ἀναγκαῖον νὰ ἐκθέσω τινὰ ἐπὶ τοῦ βίου αὐτοῦ, ἅτινα ἐσφαλμένως ἄχρι τοῦδε ἐξετέθησαν.

Ὅτι ὁ Γρηγόριος ἐχρημάτισεν ὄντως ἐπίσκοπος Γανοχώρας, ἔχομεν ρητὴν μνησίαν τοῦ Δημητρίου Προκοπίου, Περὶ λογίων Γραικῶν, ἐν Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλ., τ. ΙΙΙ, 498, ἀναφέροντος ἐπὶ λέξει: «Γρηγόριος ὁ Σωτήρης Ἀθηναῖος, Μητροπολίτης Γάνου καὶ Χώρας, ἀνὴρ εἰδήμων τῆς τε ἐλληνικῆς, λατινικῆς καὶ ἰταλικῆς γλώσσης, πεπαιδευμένος τὴν τε θύραθεν καὶ τὴν καθ' ἡμᾶς παιδείαν, σπουδάζει καὶ μελετᾷ φιλοπόνως τὰς θείας καὶ ἱερὰς Γραφάς, κηρύττει καὶ ἀναπτύσσει τὸν Εὐαγγελικὸν λόγον μετὰ πολλοῦ ζήλου καὶ θερμῆς ἀγάπης». Ὁ Καμπούρογλου, ὃ τι καὶ ὁ Εὐαγγελίδης ἀκολουθεῖ²², δέχεται ὅτι ὁ Γρηγόριος Σωτήρης ἤδη τὸ 1726 ἦτο Μητροπολίτης Μονεμβασίας. Ἀλλὰ τοῦτο ἐλέγχεται ὡς μὴ ὀρθόν, ἐφ' ὅσον τὸ ἔτος τοῦτο μνημονεύεται ὡς Μητροπολίτης ὁ Γεράσιμος²³. Ὑπὸ τοῦ Μητροπολίτου Παραμυθίας καὶ Φιλιατῶν Ἀθηναγόρου²⁴ ἀναφέρεται ἐπίσης ὅτι «ὁ πρὸ τοῦ Ἰγνατίου (1782-1801) Μονεμβασίας κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τῶν ἀδελφῶν Ὁρλῶφ τοῦ 1769 ἔφυγεν εἰς Κριμαίαν. Ἀλλὰ ποῖος «ὁ πρὸ τοῦ Ἰγνατίου» δὲν διασαφεῖται.

Ὅτι δὲ ὁ Γρηγόριος Σωτήρης ἐχρημάτισε πρῶτον ἐπίσκοπος Γανοχώρας καὶ εἶτα μετετέθη εἰς τὴν Μητρόπολιν Μο-

22. Μν. ἔ. σ. 237.

23. Μητροπολίτου Παραμυθίας καὶ Φιλιατῶν Ἀθηναγόρου, Ἡ Μητρόπολις Μονεμβασίας, ἐν «Θεολογία» τ. 8 (1930) 248.

24. Αὐτόθι.

νεμβασίας εικάζω ἐκ τῶν ἐξῆς: Ὁ Δημήτριος Προκοπίου²⁵ ἀσφαλῶς δὲν θὰ παρέλειπε νὰ μνημονεύσῃ εἰς Γανοχώραν μεταθεσιν τοῦ Γρηγορίου ἐκ τῆς Μητροπόλεως Μονεμβασίας, ἐὰν πράγματι τοῦτο εἶχε συμβῇ. Ἐπειτα δὲν δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν Μητροπολίτην μετατιθέμενον ἀπὸ ἀνωτέρας Μητροπόλεως εἰς κατωτέραν, καὶ δὴ καὶ Ἐπισκοπήν²⁶.

Ἐπίσης οὐχὶ ἀκριβὲς εἶναι ἡ εἶδησις τοῦ Καμπούρογλου καὶ τοῦ Εὐαγγελίδου²⁷, ὅτι ὁ Γρηγόριος ἐχρημάτισεν Ἐπίσκοπος Σβορνικίου τῆς Σερβίας καὶ τέλος Μητροπολίτης Καισαρείας! Πρόκειται προφανῶς περὶ παρανοήσεως τῶν σχετικῶν πηγῶν. Ἐν τινι ὑποσημειώσῃ τοῦ ἔργου τοῦ Δελικάνη²⁸, ἀναφέρεται: «Ἐλλείπει ἡ Μητρόπολις Σβορνίκου (Σβορνικίου), ἣτις ἦν χηρεύουσα ἐπὶ ὀλίγων χρόνων», ἀντεποιοῦντο δὲ ταύτης οἱ συνορεύοντες Μητροπολῖται Μπόσνας καὶ Οὐζίτζης, δι' ὃ καὶ ἐπληρώθη τῷ αῖξ' (=1766), κατὰ Δεκέμβριον, ἐκλεγέντος τοῦ Γρηγορίου» (Κῶδιξ ΣΤ', 137). Ἡ ὑποσημείωσις δ' αὕτη ἀναφέρεται εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 1588 ἔγγραφον, ὑπὸ τὸν τίτλον: «Ἴσον ἀπαράλλακτον τοῦ γράμματος τοῦ διαλαμβάνοντος ἐν περιλήψει τὰ αἵτια δι' ἃ συνηνώθη τὸ κλῆμα τοῦ Πεκίου εἰς τὴν τοῦ Χριστοῦ Μεγάλην

25. Παρὰ Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλ. τ. III, 498.

26. Ἡ περιληπτικῶς καλουμένη τὰ Γανοχώρα περιελάμβανε περιοχὴν τῆς πρὸς τὴν Προποντίδα Θράκης. Ἄλλοτε ἀπετέλει δύο κεχωρισμένας ἐκκλησιαστικὰς ἐπαρχίας, τὴν τῆς «Γάνου καὶ Χώρας» καὶ τὴν τῆς «Μυριοφύτου καὶ Περιστάσεως». Ἴδε Μ. Ι. Γεδεών, Μνήμη Γανοχώρων. Κων/πολις 1913. Τοῦ αὐτοῦ, ἄρθρον ἐν «Μεγ. Ἑλλ. Ἐγκυκλ.» τ. VIII, 138. Α. Παπαδοπούλου - Κεραμέως ἐν «Ἀρχαιολογικῇ Παραρτ.» τ. ΙΖ' τοῦ Ἑλλην. Φιλολ. Συλλ. Κων/πόλεως. Ἐλευθ. Ταπεινοῦ, Ἐκδρομὴ ἀπὸ Ῥαιδεστοῦ εἰς Μυριόφυτον, ἐν «Ἀνατολικῇ Ἀστέρι» Κων/πόλεως 1890.

27. Μν. ἔ. II, 237.

28. Πατριαρχικὰ ἔγγραφα, ἥτοι τὰ ἐν τοῖς κώδιξι τοῦ πατριαρχικοῦ ἀρχειοφυλακίου σωζόμενα ἐπίσημα ἐκκλησιαστικὰ ἔγγραφα, τὰ ἀφορῶντα εἰς τὰς σχέσεις τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου πρὸς τὰς Ἐκκλησίας Ῥωσσίας, Βλαχίας καὶ Μολδαβίας, Σερβίας, Ἀχριδῶν καὶ Πεκίου (1564-1863). Ἐν Κων/πόλει 1905 τ. I-3. III, 923 καὶ ἐν σημ. 2.

Ἑκκλησίαν». Ἀλλὰ προφανῶς ἐν τῇ ὑποσημειώσει πρόκειται περὶ ἀπλῆς ὁμωνυμίας καὶ συγχύσεως πρὸς τὸν Γρηγόριον Σωτηριανόν, ὁ ὁποῖος ἤδη εἶχεν ἀποθάνει, κατὰ τὸν Ἀπρίλιον τοῦ ἔτους 1729, ὡς ἐκτίθεται κατωτέρω.

Τὸ αὐτὸ ἀκριβῶς συμβαίνει καὶ περὶ τῆς Μητροπόλεως Καισαρείας τῆς Καππαδοκίας. Εἰς τὰς πηγάς, ἃς ἔλαβον ὑπ' ὄψιν οὐδαμοῦ συνήντησα τὸ ὄνομα τοῦ Γρηγορίου Σωτηριανοῦ ὡς Μητροπολίτου Καισαρείας.

Ἀλλὰ καὶ δι' ἄλλον λόγον δὲν εἶναι δυνατόν νὰ γίνῃ ἀποδεκτὸν ὅτι ὁ Γρηγόριος Σωτηριανὸς ἐχρημάτισε Μητροπολίτης Καισαρείας τῆς Καππαδοκίας καὶ δὴ καὶ κατὰ τὰ ἔτη 1773-1797, ὡς νομίζει ὁ Καμπούρογλου²⁹ καὶ ἐπαναλαμβάνει ὁ Εὐαγγελίδης³⁰. Διότι, ἐὰν δεχθῶμεν, κατὰ τοὺς ἀνωτέρω ὑπολογισμούς μας, τὸν Γρηγόριον γεννηθέντα περὶ τὸ 1670, τότε πρέπει νὰ θεωρήσωμεν τοῦτον ἑκατὸν τριάκοντα ἔτων, ἐὰν ἦτο πράγματι Μητροπολίτης Καισαρείας τὸ ἔτος 1797! Ἄλλωστε, ὡς ἤδη ἐλέχθη, ὁ Γρηγόριος Σωτηριανὸς ἀπὸ τοῦ Ἀπριλίου τοῦ 1729 δὲν εὕρισκετο πλέον ἐν ζωῇ.

Ἀκόμη καὶ τὸ ὅτι ὁ εὐγνώμων μαθητὴς τοῦ Γρηγορίου ἀφιεροῖ τοὺς Ἐπιταφίους στίχους του εἰς τὸν «Μονεμβασίας θεῖον Γρηγόριον», οὐδὲν ἀναφέρων περὶ Μητροπόλεως Καισαρείας, ὅπερ δὲν θὰ παρέλειπεν ἀσφαλῶς νὰ μνημονεύσῃ, ἐὰν ὁ Γρηγόριος ὡς Μητροπολίτης Καισαρείας κατέλυε τὸν βίον, εἶναι καὶ τοῦτο ἐνισχυτικὸν τῆς ἡμετέρας γνώμης, καθ' ἣν ὁ Γρηγόριος δὲν ἐχρημάτισε Μητροπολίτης Καισαρείας, ἀλλ' ἀπεβίωσεν ὡς Μητροπολίτης Μονεμβασίας καὶ Ἐξαρχος Πελοποννήσου.

29. «Χριστιανικὸν Ἡμερολόγιον» 1927 σ. 156 ἔ.

30. Μν. ἔ. II, 237.

II.

α. Συμπληρωματικά βιογραφικά ἐπισημάνσεις

Ἐν τῷ Δελτίῳ τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος, τόμ. 6 (ἐν Ἀθήναις 1901) ὁ ἀοιδίμος Ἀκαδημαϊκὸς Νικ. Α. Βέης ἐδημοσίευσε μελέτην ἀξιόλογον φέρουσαν τὸν τίτλον «Ἐκφρασις Κώδικος τῆς Μητροπόλεως Μονεμβασίας καὶ Καλαμάτας», ἐν τῇ ὁποίᾳ ἐν σελ. 207-208 ἀναφέρονται καὶ τὰ λίαν ἐνδιαφέροντα τὸν ἡμέτερον Γρηγόριον: «...κατὰ τὸ αψιδ' (=1714) ἔτος, πρῶτος κεχειρωτῶνεται εἰς τὴν ἀγιωτάτην Μονεμβασίας καὶ Καλαμάτας ταύτην μητρόπολιν ὁ ἐν μακαρία τῇ λήξει κὺρ Καλλίνικος καὶ μετὰ ταῦτα τοῦτον ὃ τε κὺρ Γεράσιμος καὶ κὺρ Γρηγόριος μέχρι τοῦ αψκθ' (=1729) ἔτους. Τούτου δὲ πρὸς Κύριον ἐκδημήσαντος, θεία προνοία καὶ ψήφῳ κανονικῇ μετετέθη ἡ μετριότης ἡμῶν ἀπὸ τοῦ θρόνου τῆς ἀγιωτάτης μητροπόλεως Νέων Πατρῶν ἐπὶ τὸν τῆς ἀγιωτάτης ταύτης τῆς μητροπόλεως τῇ κε' τοῦ Ἀπριλίου κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος... Ἐπικυροῦνται ὑπὸ τοῦ Μονεμβασίας Νικηφόρου μετατεθέντος εἰς τὴν ἐπαρχίαν ταύτην ἀπὸ Νέων Πατρῶν τῇ 25 Ἀπριλίου 1729 ὡς ἄνω εἴρηται (φ. 75α-77α καὶ 78α-83α)».

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐμφαίνεται ὅτι ὁ Γρηγόριος ἀπέθανε τὸ ἔτος 1729 καὶ πιθανῶς τὸν Ἀπρίλιον, ἀφοῦ τοῦτον θανόντα διεδέχθη τῇ 25 Ἀπριλίου 1729 ὁ Νικηφόρος, μετατεθεὶς ἐκ τῆς μητροπόλεως Νέων Πατρῶν (Ἑπάτης) (Codex Taurinensis [Τουρίνου] CCCXXXVI). Ὡς πρὸς δὲ τὸν χρόνον τῆς μεταθέσεώς του ἀπὸ τῆς ἐπισκοπῆς Γάνου καὶ Χώρας εἰς τὴν Μητρόπολιν Μονεμβασίας ἔχομεν τὴν πληροφορίαν ἐκ τοῦ ἔργου τοῦ ἀοιδίμου Μητροπολίτου Λήμνου Βασιλ. Γ. Ἀτέση, Ἐπισκοπικοὶ Κατάλογοι τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ἀπ' ἀρχῆς μέχρι σήμερον. Ἐν Ἀθήναις 1975 σ. 178 (ὅπου περὶ τῶν μητροπολιτῶν Μονεμβασίας): «... Γρηγόριος Γ' Σωτήρης ἢ Σωτηριανὸς ὁ ἀπὸ Γάνου καὶ Χώρας, 1725-1728, ἀντὶ τοῦ Γερασίου Λετίτζη γενομένου Μητροπολίτου Κρήτης». —

Ἐν δὲ τῇ μελέτῃ τοῦ Μανουήλ Ἰ. Γεδεών, Θρακικαὶ Ἱστορίαι, Ἐν Κ/πόλει 1913 καὶ ἐν κεφ. Γ', Μνήμη Γανοχώρων, καὶ ἐν σελ. 91 ἀναφέρεται: «... Ἀπὸ γράμματός τινος (ἐν Ἱεροσολυμ. Βιβλ., τόμ. Α', σελ. 315) ἐμάθομεν ὅτι τῷ 1722 διέμενεν ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ συνεδρίαζεν ἐν τῇ συνόδῳ Γεράσιμος ὁ Γάνου καὶ Χώρας, αὐτός, οὗ τὸ ὄνομα γράφεται Γρηγόριος ἐν γράμματί τινι τοῦ 1722, ἐκδοθέντι ἐν Γ' τόμῳ τοῦ βιβλίου Acta monasteriorum. Δέον νὰ ζητηθῇ χρόνος ἀκμῆς Ἰωάσαφ, μεθ' ὃν (ΑΒ') Γρηγόριος, ὃν εὕρισκω ὑπογραφόμενον ἐν γράμματι τοῦ πατριάρχου Ἱερεμίου (χφ. 605 Ἀγιοταφικοῦ Μετοχίου, φ. 358α, ὅπου ὑπογράφει μετὰ τὸν Βιζύης Ἰωακεῖμ καὶ πρὶν τοῦ Ἐλασσῶνος... (Ἀνθιμος 1725/35; δυσδιάκριτον τὸ ὄνομα)». Ὁ αὐτὸς Γεδεών ἐν σελ. 116/7 ἀναφέρει: «Ἐνταῦθα πρέπει νὰ γραφῶσι ταῦτα: ὅτι, ὁ μετὰ τὸν Γάνου καὶ Χώρας Ἰωάσαφ ΑΒ' (μᾶλλον ΑΓ') μητροπολίτης Γρηγόριος εἶχε τὸ ἐπώνυμον Σωτήρης· ἦν λόγιμος κληρικός, Ἀθηναῖος τὴν πατρίδα, ἐπαινούμενος ὑπὸ Δημητρίου Προκοπίου (σημ. 69, «βλέπε τοῦ παρόντος βιβλίου μου σελ. 91 καὶ τὰς 34-37 ἐτέρου βιβλίου μου Ὑπάλδου - Στάη συμμορίας», συνεκδοθέντος τῷ παρόντι· ἐν ἐκείνῳ γίνεται μνεῖα αὐθεντικῇ τῶν ἐν Βενετίᾳ κακουχιῶν τοῦ Σωτήρη τῷ 1707)». Ἴδου ἀκριβῶς τί γράφει ὁ ἀναδιφῶν τὰ εἰς τὰ ἀνωτέρω πρόσωπα ἐπιλήψιμα ἐν τῇ «Ἐκκλησ. Ἀληθείᾳ Κ/πόλεως» (ἔτ. ΑΓ', 24 Αὐγ. 1913, σελ. 298-299), ἅτινα κρίνω σκόπιμον νὰ μεταφέρω αὐτούσια διὰ τὴν ἱστορίαν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν πληρεστέραν κατανόησιν τῆς προσωπικότητος τοῦ περὶ οὗ πρόκειται Γρηγόριου: «Τῇ 23 μαρτίου (12 δῆλα δὴ) 1706 ἔγραφεν ὁ Κομνηνός³¹ περὶ τοῦ Φιλαδελφείας Μελετίου Ὑπάλδου (1685-1713): Μετὰ τοῦτον κατηγορήθη ἡ ἔδρα τοῦ Φιλαδελφείας (ἐν Βενετίᾳ), ἣν καὶ ἐξήκο-

31. Παπαδόπουλος Νικόλαος Κομνηνός. Κρῆς τὴν καταγωγὴν, γεννηθεὶς περὶ τὸ 1655, ἰησουΐτης, λόγιος, καθηγητὴς τοῦ Παν/μίου τῆς Παδούης (1703/38), πολυγραφώτατος κανονολόγος, πολέμιος τοῦ μεγάλου πατριάρχου Φωτίου, αὐτοκαλούμενος «φωτιονομάχος».

λούθησαν νὰ ἐκλέγωνται παρανόμως εἴτε λατινόφρονες, εἴτε ἐκλεγόμενοι, ἀλλ' ἀρνούμενοι τὴν ἔδραν³². Ἀναμένομεν τὸ καρδιναλίκι (= πρόκειται περὶ τοῦ εἰς τὸ τάγμα τῶν Ἰησουϊτῶν ἀνήκοντος Ἰωάννου Ἀνδρέου Τυπάλδου, ὅστις ἐβαυκαλίζετο μὲ τὴν ιδέαν ὅτι θὰ ἐστέφετο καὶ καρδινάλιος!)... τῶρα ἔκαμεν νὰ βάλουν εἰς φυλακὴν ἓνα κακόμοιρον ἱερομόναχον (= πρεσβύτερον ἄγαμον) ὀνόματι Σωτήρη Ἀθηναῖον, ὅπου ἔκαμεν εἰς τὴν Βενετίαν τὸν θεολόγον τῆς φωτιανῆς θρησκείας (= ὑπέρμαχος τοῦ Φωτίου) διὰ νὰ ζῆση καὶ γλυτώσῃ τὴν πτωχείαν του καὶ εἶναι ἓνας γαῖδαρος ἀληθῆς (δηλ. ὁ Φιλαδελφείας)· ἥ πρόφασες, διὰ ταῖς ὁποίαις τὸν ἔβαλεν εἰς βάσανα, εἶναι νὰ ἐβλασφήμησῃ τὸν ἅγιον Ἀντώνιον di Padova καὶ νὰ θορυβῇ τὸ γένος μὲ φωτιανᾶς σύναξεις εἰς τὸ κελί του, καὶ τὸ τέλος θέλει εἶναι νὰ τὸν ἐξορίσουν ἀπὸ τὴν Βενετίαν... Καὶ ὁ Σωτήρης, ὅπου πάντα ἦτον ὁ αὐτὸς (δηλ. ἀκέραιος), καὶ ὅμως εἶχεν ἔνταλμα (ἐντολὴν) νὰ ἐξαγορεύῃ καὶ συλλειτούργα μετ' αὐτὸν (δηλ. μετὰ τοῦ Φιλαδελφείας), ἔγινεν εὐθὺς βλάσφημος καὶ αἰρετικός! Εἰς τὸν ἴδιον καιρὸν, ἓνας κεφαλόνιτης (sic), διδάσκαλος, ἱατρὸς νεωστὶ γενόμενος, καὶ ἦτον καὶ μαθητῆς μου (δηλ. τοῦ Παπαδοπούλου Κομνηνοῦ) εἰς τὰ φιλοσοφικά, ἀγχίνους καὶ καλὸς ἱατρός, εἰ καὶ νέος, ὀνόματι Ἀναστάσιος Τραυλός, ἔστωντας νὰ γυρεύσῃ νὰ τὸν λάβουν διὰ ἱατρὸν νὰ τὸν στείλουν εἰς Μοσχοβίαν, καὶ τὸν ἐβοήθησα καὶ ἐγὼ εἰς τοῦτο, ἐξαίφνης ἔφυγεν ἀπὸ τὴν Βενετίαν μὲ δύο καλογράδες λατίνας, καὶ τὸν γυρεύουν, ἀμὴ τίς ξεύρει ποῦ ἔφυγε· καὶ ἂν τὸν πιάσουν, τὸν φουρκίζουν, (εἰς τιμὴν καὶ δόξαν τοῦ γένους!)». — Καὶ εὐθὺς κατωτέρω: «Ἐν ἐπιστολῇ νεωτέρᾳ, τῇ ἀγγελλούσῃ τὴν φυλάκισιν τοῦ Σωτήρη, τὸν μῆνα δὲ μόνον 18 (δηλ. 7) δεκεμβρίου σημειούσῃ, τάδε γράφει πρὸς Χρῦσανθον³³: Ἐγινεν ἱεσου-

32. Πρβλ. ἄρθρ. «Φιλαδέλφεια» ὑπὸ Παν. Γ. Νικολοπούλου, *Θρησκ.-Ἡθ.* Ἐγχ. τ. 11 (1967) 1035/7).

33. Χρῦσανθος Νοταρᾶς, ὁ διαπρεπὴς θεολόγος καὶ ἱεράρχης καὶ Πατριάρχης Ἱεροσολύ-

βίτης (= ἰησουΐτης) ἓνας καὶ ὁ μόνος ἀνεψιὸς τοῦ Φιλαδελφείας εἰς τὴν Ρώμην, σύντροφος τοῦ Χρυσοσκοῦλου, ὅθεν γίνεται προκοπὴ διὰ τὴν πορφύραν (δηλ. τοῦ καρδιναλίου), ἡ ὁποία ὅμως τίς ξεύρει ἂν ποτὲ φανῇ εἰς τὸν κόσμον, διότι οἱ Λατῖνοι δὲν λογαριάζουν δι' ἡμᾶς τίποτας, καὶ πάντα ἐκφυσοῦνται εἰς λόγια, ἥτοι ἀνέμους. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ μαῦρος Σωτήρις (sic) στέκει εἰς τὴν φυλακὴν, καὶ τὸν κατηγοροῦν ὡς βλάσφημον καὶ κήρυκα τῆς φωτιανῆς κακοδοξίας, τὴν ὁποίαν ἡ αὐθεντία συγχωρεῖ μὲν νὰ κρατιαῖται (sic) ἀπὸ τοὺς φωτιανούς, ἀλλὰ δὲν συγχωρεῖ νὰ κηρύττεται. Αὐτὸς ἀπαρνεῖται τὸ ἔγκλημα καὶ εἰς τὴν διαφέντευσιν φοβοῦμαι νὰ μὴν εἰπῇ αἰσχρότατα πράγματα περὶ τοῦ πολεμίου του, μάλιστα διὰ μίαν τούρκισσαν, ὁποῦ γεγεννημένη χριστιανὴ εἶναι δουλεύτρια τοῦ παπᾶ Κυπριώτη. Ταῦτα εἶναι ὅλα εἰς ἀτιμίαν τοῦ γένους, καὶ ὁ Θεὸς νὰ δώσῃ τέλος εἰς ταῖς σύγχυσεσιν κατὰ τὸ μέγα ἔλεός του». *Καὶ κατωτέρω*: «Ὁ δὲ Σωτήρης ὁ ἐξ Ἀθηνῶν, ὃς ἐν τῇ τοῦ Τυπάλδου ἐπιστολῇ παρίσταται πεπαιδευμένος κληρικός, κηρύττων ἐν Βενετίᾳ καὶ λαλῶν ὑπὲρ τοῦ ὀρθοῦ δόγματος, ἦν βεβαίως ὁ Γρηγόριος Σωτήρης, οὗ μιμνήσκονται μετ' ἐπαινῶν ὅτε γράψας τὸ χρονικὸν Ἀθηνῶν τὸ προσηρημένον τῷ περὶ Καταλάνων βιβλίῳ τοῦ ἀειμνήστου Ἐπαμ. Σταματιάδου (ἐν Ἀθήναις 1869, σελ. 270 καὶ 281) καὶ Δημήτριος Προκοπίου, ὃν μεταγράφει Βεντότης ἐν Προσθήκῃ Ἐκκλησ. Ἱστορίας (σελ. 138)· κατ' αὐτοὺς ἐχρημάτισε μητροπολίτης Γάνου καὶ Χώρας, ἦν εἰδήμων τῆς ἰταλικῆς, τῆς λατινικῆς καὶ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης. Εἰδήμων τῆς ἱερᾶς παιδείας καὶ τῆς θύραθεν· καὶ ἀρχιερεὺς διατελῶν ἐμελέτα φιλοπόνως τὰς γραφάς. Πάντοτε ἐκήρυττε καὶ ἀνέ-

μων ἀναδειχθεῖς, ἤκμασε τὰ τέλη τοῦ ιζ' καὶ τὰς πρώτας δεκαετίας τοῦ ιη' αἰ. Τὰς ἀρχὰς τοῦ 1697 ἦλθε εἰς Βενετίαν, ἔνθα ἐγνωρίσθη μετὰ τοῦ Παπαδοπούλου Κομνηνοῦ, διατηρήσας πυκνὴν μετ' αὐτοῦ ἀλληλογραφίαν, καίτοι λατινόφρονος. Ὅρα ἄρθρ. Χ. Γ. Πατρινέλη. Θρ.-Ἡθ. Ἐγκ. τ. 12 (1968) 387/90, ἔνθα μνημονεύονται τὰ συγγράμματα αὐτοῦ καὶ παρατίθεται πλουσία βιβλιογραφία.

πτυσσε τὸν εὐαγγελικὸν λόγον μετὰ πολλοῦ ζήλου καὶ θερμῆς ἀγάπης. Τὸ χρονικὸν τῶν Ἀθηνῶν λέγει ὅτι ἐξ Ἰταλίας ἀφικόμενος, ὅπου ἐσπούδαζεν ἑλληνικὰ καὶ λατινικά, ἠγόρασεν ἐξ ιδίων οἰκίαν, ἀνοικοδομήσας αὐτήν καὶ διασκευάσας ὅπως ὡς σχολὴ χρησιμεύσῃ, καὶ πρῶτος αὐτὸς ἐγένετο ἰδρυτῆς ἅμα καὶ διδάσκαλος τῆς σχολῆς, μεθ' ὃ ἐχειροτονήθη μητροπολίτης Γάνου καὶ Χώρας. Εἰς Ἀθήνας ἀφίκετο ἐπὶ Ἰακώβου Ἀθηνῶν (1713-1734)³⁴, ἄρα τὸ 1714. Ἐν πατριαρχικῷ τινι γράμματι βλέπομεν τὴν ὑπογραφὴν τοῦ Γρηγορίου Γάνου καὶ Χώρας τῷ 1722. Κατὰ τὸ 1728 προήχθη εἰς τὴν μητρόπολιν Μονεμβασίας³⁵. Καὶ τὰ μὲν περὶ Γρηγορίου Σωτήρη ἀρκετὰ, ἄχρισ ἂν εὐρεθῶσί που πλείονα περὶ τοῦ ἀνδρός».

Εἶναι ἐνδιαφέροντα τὰ ὑπὸ τοῦ ἀοιδίου Γεδεῶν συγκεντρωθέντα στοιχεῖα, ὅσα ἀμέσως ἢ ἐμμέσως ἀναφέρονται εἰς τὸν ἡμέτερον Γρηγόριον Σωτήρη. Ἐπὶ πλεόν μνημονεύονται ἀκριβέστεραι χρονολογίαι τῆς δράσεως τοῦ ἀνδρός. Καὶ τὸ σπουδαιότερον ἀπεικονίζεται ἡ ἀκεραιότης τοῦ χαρακτῆρός του, ἡ ἐντιμότης, ἡ μόρφωσις, ἡ ὀρθόδοξος φρόνησις, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ὁ ζῆλος τῆς διακηρύξεως εὐκαίρως-ἀκαίρως καὶ ἐπ' ἐκκλησίας τῆς εὐαγγελικῆς ἀληθείας, συμφώνως πρὸς τὴν ἀποστολικὴν τῆς Ὀρθοδοξίας παράδοσιν.

β. Χρονολογικαὶ βελτιώσεις

Ἔχω ἐνώπιόν μου τὴν λίαν ἐνδιαφέρουσαν μελέτην τοῦ Ἀθαν. Ε. Καραθανάση, Ἡ Φλαγγίνειος Σχολὴ τῆς Βενετίας, Θεσσαλονίκη 1975. Εἰς τὰς σελ. 145-146 καὶ 239 ὁ συγγραφεὺς ἀσχολεῖται ἐν ἰδιαιτέρῳ κεφαλαίῳ περὶ τὸν Γρηγόριον Σωτήρη, τὸν ὁποῖον ἐμφανίζει διατελέσαντα «ἐπόπτην» τῆς ἀνωτέρω

34. Πρβλ. Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, Ἡ Ἐκκλησία Ἀθηνῶν, Ἀθ. 1928 σ. 66 ἔ.

35. Μ. Ι. Γεδεών, Μνήμη Γανοχώρων. Ἐν Κ/πόλει 1913 σ. 91 καὶ 117 κ.ἀλ.

Σχολῆς κατὰ τὸ χρονικὸν διάστημα 1699-1701. Ἐκ τινος ἐπιστολῆς τοῦ διαβοήτου Μελετίου Τυπάλδου, περὶ τοῦ ὁποῖου πλείονα διέλαβεν ὁ Γεδεών, ὡς ἤδη ἐμνημονεύσαμεν, πληροφορούμεθα ὅτι τὸ 1700 ἦτο «ἐπόπτης» ὁ Padre Gregorio Sotiri Sacromonaco, per modum provisionis. Ἐπίσης ὅτι οὗτος τὴν 28 Αὐγούστου 1699, ὡν «prefeto del Seminario», ὑπέβαλεν ὑποψηφιότητα, ἵνα καταλάβῃ τὴν θέσιν τοῦ ἐφημερίου τοῦ ἱ. Ναοῦ Ἀγίου Γεωργίου ἐν Βενετίᾳ, ἀλλὰ δὲν ἐξελέγη, οὔτε δὲ καὶ διὰ δευτέρας αἰτήσεώς του, τὴν 13 Σεβρίου 1699, ἐπέτυχε τὴν αἰτουμένην ἐκλογὴν. Κατὰ τὰ ὑπὸ Γεδεών ἐκτεθέντα ἀνωτέρω, ὠφείλετο ἡ ἀποτυχία του εἰς τὴν ἐπέμβασιν τοῦ παντοδυνάμου Φιλαδελφείας Μελετίου Τυπάλδου. Προστέθηται ὅτι ἀπέτυχε νὰ ἐκλεγῇ, ὅταν διὰ νέων αἰτήσεων του ἔθεσε καὶ πάλιν ὑποψηφιότητα διὰ τὴν ἰδίαν θέσιν, τόσον κατὰ τὴν 22 Ἀπριλίου 1703, ὅσον καὶ κατὰ τὴν 3 Μαΐου 1705. Τὰς ἀνωτέρω χρονολογίας ὁ Καραθανάσης τεκμαίρεται κυρίως ἐκ τοῦ Ἀρχείου τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου τῆς Βενετίας (EIB). Τὰ περαιτέρω ἱστορούμενα ὑπὸ Καραθανάση ἐξετέθησαν ὑπὸ τοῦ Γεδεών καὶ κατεχωρίσθησαν ὑφ' ἡμῶν προηγουμένως. Ὁ Καραθανάσης, ἐν σελ. 239, τοποθετεῖ τὴν ἐπιστροφὴν εἰς Ἀθήνας τοῦ Σωτήρη ἐκ Βενετίας τὸ 1715, στηριζόμενος εἰς τὸ ἔργον τοῦ Εὐαγγελίδου (τ. II, 236) καὶ Θ. Ν. Φιλαδέλφους, σελ. 209-215. Ὡς πρότερον διεπιστώσαμεν, ἡ εἰς Ἀθήνας ἐπάνοδος τοῦ Γρηγορίου συμπίπτει μὲ τὴν ἄνοδον εἰς τὸν μητροπολιτικὸν θρόνον τῶν Ἀθηναίων τοῦ Ἰακώβου (1713-1734), καὶ ἐπομένως θεωρῶ ὅτι ἡ ἐπάνοδος θὰ πρέπει νὰ τοποθετηθῇ μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1713-1714. Ἡ δὲ ἴδρυσις τῆς Σχολῆς ὀρθὸν εἶναι νὰ τοποθετηθῇ εἰς τὸ ἔτος 1714/5³⁶. Σημειωτέον ὅτι ὁ Γρηγόριος Σωτήρης πρέπει νὰ ἦτο πολὺ πρότερον

36. Πρβλ. Χ. Γ. Πατρινέλη, Δημοσιεύματα Μανουὴλ Γεδεών. Ἀθ. 1974 ἀριθ. 210 καὶ 497, ἐνθα τὰ δημοσιευόμενα ἔργα τοῦ Μ. Ι. Γεδεών, τὰ τὸν Σωτήρη ἐνδιαφέροντα.

ἐπίσκοπος Γάνου καὶ Χώρας. Ὁ Καραθανάσης, στηριζόμενος εἰς τὰ κατάλοιπα τοῦ Legrand καὶ εἰς τὰς Προσθήκας τοῦ Ἑλίου, σελ. 15, δέχεται ὅτι ἤδη τὸ 1722 ὁ Σωτήρης ἦτο ἐπίσκοπος Γανωχώρων, ὅτε δὲ μετέβη εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἵνα ἐπιτύχῃ τὴν ἔκδοσιν Σιγιλλίου πατριαρχικοῦ πρὸς ἐπίσημον ἀναγνώρισιν τῆς ὑπ' αὐτοῦ ἰδρυθείσης ἐν Ἀθήναις Σχολῆς, ὁ Πατριάρχης καὶ ἡ Πατριαρχικὴ Σύνοδος ὁμοφώνως ἐχειροτόνησαν αὐτὸν μητροπολίτην Μονεμβασίας τῷ 1728, μόλις χηρευσάσης τῆς ἐν λόγῳ μητροπόλεως. Ὁ τόσον ὑπὲρ τῆς παιδείας καὶ μορφώσεως τῶν νέων μέγα ἐνδιαφέρον ἐπιδεικνύμενος μητροπολίτης, φυσικὸν ἦτο νὰ ἐνδιαφερθῇ καὶ διὰ τὴν Σχολὴν τῆς νέας του μητροπολιτικῆς ἑδρας, τῆς Μονεμβασίας, ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι, ἐπὶ τῆς βραχείας σχετικῶς ἀρχιερατείας του, ἡ Σχολὴ αὕτη ἤκμασεν ἰδιαίτε-
 ρως³⁷.

Περὶ τῶν σπουδῶν τοῦ Γρηγορίου Σωτήρη ἰδιαιτέρου ἐνδιαφέροντος ἄξια εἶναι τὰ ὑπὸ τοῦ Γ. Σ. Πλουμίδη, Αἱ Πράξεις ἐγγραφῆς τῶν Ἑλλήνων σπουδαστῶν τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Παδούης, μέρος Α', Α' Artisti, (Συμπλήρωμα διὰ τὰ ἔτη 1674-1701): ἐν «Θησαυρίσματα», τόμ. 8 (1971), σελ. 201, ἀριθ. 422 (ἔτος 1701), σημειούμενα: Sottiri Gregorio del Panagioti d'Attene. Πρώτην φορὰν μαθηθάνομεν ὅτι ὁ πατήρ του ὠνομάζετο Παναγιώτης. Ἐκ δὲ τοῦ Β'. Μέρους: Legisti 1591-1809, ἐν «Ἑπ. Ἑτ. Βυζ. Σπ.», τ. 38 (1971), σελ. 122-125, ἀναφέρονται:

No 871 (ἔτ. 1702): D. Gregorius Sottiri Atheniens sacerdos alias 30 Septembris.

No. 894 (1703): D. Georgius (?) Sottirri Atheniens alias 30 Septembris.

No. 939 (1704): D. Gregorius Sothiri Atheniensis alias 20 Septembris.

No. 959 (1705): D. Gregorius Sotiri Atheniensis alias 10 Octobris.

37. Πρβλ. Τρ. Εὐαγγελίδου σ. 237.

No. 976 (1706): D. Gregorius Sothiri Atheniensis alias 20 Septembris.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω προκύπτουν αἱ ἀκόλουθοι ἐνδιαφέρουσαι χρονολογίαι δι' ἡμᾶς: α) Ὅτι ὁ Γρηγόριος ἐνεγράφη τὸ πρῶτον εἰς τὸ Παν/μιον τῆς Παδούης τὸ 1701 καὶ μάλιστα εἰς τὸ τμήμα τῶν *Artisti* (= Ἱατροφιλοσόφων) καὶ ἀκολούθως εἰς τὸ τμήμα τῶν *Legisti* (= Νομικῶν) ἀπὸ τοῦ ἔτους 1702 ἕως τοῦ ἔτους 1706. Σημειωτέον δ' ὅτι οὗτος ἐν ἔτει 1702 φέρεται ὡς ἱερομόναχος, ἥτοι πρεσβύτερος ἄγαμος³⁸.

γ. Ἡλίας Δόξας ὁ Σπαρτιάτης καὶ αἱ σχέσεις αὐτοῦ
πρὸς τὸν Γρηγόριον Σωτήρην

Ἄξια ἰδιαίτερας μνείας εἶναι τὰ ὑπὸ τοῦ συναδέλφου Καθηγητοῦ-Ἀκαδημαϊκοῦ Διον. Ζακυθηνοῦ περὶ τοῦ Ἡλίας Δόξα δημοσιευθέντα ἐν τῷ Ἡμερολ. Μεγ. Ἑλλ. τοῦ ἔτους 1932, σελ. 120-125. Εἶναι δὲ ταῦτα τὰ ἐξῆς: α) (σελ. 120-122) Ἐπίγραμμα Ἡλίας Δόξα τοῦ Σπαρτιάτου εἰς τὸν Γάλλον ἀββᾶν καὶ ἀρχαιολόγον Μιχαήλ Fourmont (Κῶδιξ Ἑθν. Βιβλ. Παρισίων 890, φ. 29r-29v *Suppl.*). β) (σελ. 122-123) (κῶδ. 890, φ. 33r-34v): Ἐπιστολὴ τοῦ Δόξα πρὸς Ἀντώνιον τινά, προσφωνούμενον: «Σοφώτατε καὶ ἔλλογιμώτατε ἄνερ, ἐν διδασκάλοις ἄριστε Κύριε Ἀντώνιε, τὸν ὀφειλόμενον σεβασμόν»· ἡ ἐπιστολὴ τελειώνει: «Ἀπὸ Λακεδαιμονίας, Ἑκατομβαιῶνος ἕκτη φθίνοντος, αψλ' (=1730) ἔτος σωτήριον, τῆς ὑμετέρας ἔλλογιμότητος ὅλος προσφιλέστατος Ἡλίας ὁ Δόξας». Οὗτος γράφει περὶ τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ Μιχαήλ Fourmont ἐν Σπάρτῃ. γ) (σελ. 124-125) Ἐν τῷ αὐτῷ κώδικι, φ. 30r-v, ἐπιστολὴ

38. Περὶ τοῦ Φλαγγινιανοῦ Φροντιστηρίου καὶ τῶν ὑποτρόφων του, ὄρα: Κων. Δ. Μέρτζιου, Θωμᾶς Φλαγγίνης καὶ ὁ Μικρὸς Ἑλληνομνήμων, Ἐν Ἀθήναις 1939 (Πραγματεῖαι τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τόμ. 9) σελ. 90-128. Ἀξιόλογος μελέτη δι' ἧς ἐξαίρονται τὰ ἔργα τοῦ μεγάλου οἴκου τῶν Φλαγγίνη, τῶν ἐθνικῶν πράγματι εὐεργετῶν τοῦ Γένους. Ἀθαν. Ε. Καραθανάση, Ἡ Φλαγγίνειος Σχολὴ τῆς Βενετίας, Θεσσαλονίκη 1975.

Ἡλία Δόξα πρὸς τὸν Μιχαήλ Fourmont, προσφωνούμενον: «Σοφώτατε καὶ θειότατε ἄνερ καὶ δέσποτα (σημ. ἤτο ιερωμένος), Κύριε Μιχαήλ Φουρμόντ, τὴν ὑμετέραν αἰδεσιμότητα ἀσπασίως προσκυνῶ μετὰ τοῦ ἀσπασμοῦ τῆς ἱερᾶς αὐτῆς δεξιᾶς»· ἡ ἐπιστολὴ τελειώνει: «Ὁ Κύρ Παναγιώτης Παπάζογλης δέεται, —κάγὼ μετ' αὐτοῦ—, ὅπως ἀντιλάβῃς τὸν ἀνεψιὸν αὐτοῦ, αὐτόθι διατρίβοντα, ὑπὲρ τῆς συμφορᾶς, καθ' ἣν τε περιέπεσεν περιπλανηθεῖς». —*Σημειωθήτω* ὅτι ἐν ἐγγράφῳ Λακεδαιμον. ὑπ' ἀριθ. 1730 καὶ ἐν Σπαρτ. Ἡμερολ. 4, 60 (ιη' αἰ.), ἀναφερομένῳ εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ Μεσαιωνικοῦ Μυστρᾶ, ληφθέντι ἐξ ἀντιγράφου τῆς οἰκογενείας Σαλβαρά (δὲν ἀναφέρεται πρὸς ποῖον ἀπευθύνεται τὸ ἐγγράφον, οὐδ' ἐπὶ τίνι εὐκαιρίᾳ ἐγγράφη), ὑπογράφονται: «Ἀπὸ Λακεδαιμονίας, τῇ κδ' Ἰουνίου, κατὰ τὸ σωτήριο ἐτος αψλ' (=1730) τῷ μονσιῷ Ζάν... Ἐκ Σπάρτης, μεταγεινιῶνος ε' ἐπὶ εἰκάδι, κατὰ τὸ αψλ' (=1730) ἔτος σωτήριο... Δημήτριος Κάλμας, Ἡλίας Δόξας, Ἀνδρέας Γούντσ...».

Ἐν τέλει, πρὸς συμπλήρωσιν τῶν περὶ τοῦ διαβοήτου Ἡλίας Δόξα διαληφθέντων, θεωρῶ ἄξια ἰδιαιτέρας ἐπισημάνσεως τὰ ὅσα ὁ Κυριάκος Σιμόπουλος ἐν τῷ ἀξιολόγῳ ἔργῳ του, «Ξένοι ταξιδιῶτες στὴν Ἑλλάδα 1700-1800 (Δημόσιος καὶ ἰδιωτικὸς βίος, λαϊκὸς πολιτισμὸς, Ἐκκλησία καὶ οἰκονομικὴ ζωὴ, ἀπὸ τὰ περιηγητικὰ χρονικά)», Ἀθήνα 1973, τόμ. Β', σελ. 140 ἐξ. ἀναφέρει. Σημειῶ ὅτι ἀποσπασματικά τινα μόνον ἐκ τοῦ ἔργου ἀναφέρω, οἱ δὲ ἐνδιαφερόμενοι δύνανται νὰ ἐγκύψουν εἰς τὴν πληρεστέραν περιγραφὴν περὶ τοῦ Ἡλίας Δόξα εἰς τὸ ἀνωτέρω ἔργον. Ἴδου τί ἐν σ. 140/41 ὁ Σιμόπουλος καταγράφει ἐν ὑποσημ. 4: «Πρόκειται γιὰ τὸ γιατρὸ καὶ λόγιον Ἡλία Δόξα, σκοτεινὴ μορφή τῆς πολιτικῆς ζωῆς τοῦ Μωριᾶ στὶς πρῶτες δεκαετίες τοῦ ιη' αἰῶνα. Αὐτὸς ὁ γιατρός τοῦ Μυστρᾶ πρωτοστάτησε στὴν ἀποσκίρτηση τῶν Μανιατῶν ἀπὸ τοὺς Βενετοὺς καὶ τὴν προσχώρησίν τους στοὺς Τούρκους...». Ἀλλὰ περὶ αὐτοῦ πλείονα εἰς τὰ ἐντὸς κειμένου ἀναφερόμενα ἔργα καὶ ἰδίᾳ εἰς

τὴν κατωτέρω μνημονευομένην εἰδικὴν μελέτην τοῦ ἀοιδίου Σωκρ. Κουγέα, ἔνθα πληρεστέρα περιγραφή τῶν προσώπων Fourmont καὶ Ἡλία Δόξα καὶ λεπτομερέστερα ἐξιστόρησις τῶν συμβάντων, ὅπως καὶ τῆς χαρακτηριστικῆς συμπεριφορᾶς τῶν δύο τούτων προσώπων ἔναντι τοῦ Γρηγορίου Σωτήρη. Παραθέτω ἀπλῶς τὸ ἐλεγειακὸν Ἐπίγραμμα τοῦ Δόξα πρὸς τὸν Φουρμόντ (Σιμπούλου σ. 141):

«ὦ Φουρμόντ Μιχαήλ, Σοφίης χρῆμ' ἡδὲ ἀνάκτων,
κοσμεῖ γὰρ χάριτας σοῦ λόγος αἰμύλιος...

ὦ μεγαλοφροσύνης ἧ καινουργήσατο πάτρην

ὃς κάλλιστος, ἐφ' οἷς σεμνύνεται Σοφίη,

θεῖος ἀνὴρ, ὃς Μουσῶν Παρίσιήσιν ἀνάσσει...».

Ἐν τῇ περὶ Δόξα μελέτῃ τοῦ ἀειμνήστου Καθηγητοῦ-Ἀκαδημαϊκοῦ Σωκρ. Κουγέα, Ὁ ἱατρὸς τοῦ Μυστρᾶ Ἡλίας Δόξας, περ. «Πελοποννησιακά», 3/4 (1958/59) σ. 326-342, δημοσιεύεται ἐν σ. 337/8 ἐπιστολὴ τοῦ Ἡλίας Δόξα, φέρουσα τὴν ἐπιγραφὴν-προσφώνησιν: «Σοφώτατε καὶ ἐλλογιμώτατε ἄνερ, ἐν διδασκάλοις ἄριστε, Κύριε Ἀντώνιε, τὸν ὀφειλόμενον ἀσπασμόν». Ἐντὸς τοῦ κειμένου ὁ «προσφιλέστατός» του Ἀντώνιος καλεῖται «συμφοιτητῶν ἀξιόγαστος». Ἡ αὐτὴ ἐπιστολὴ δημοσιεύεται, ὡς ἤδη ἐλέχθη, καὶ ὑπὸ Δ. Ζακυθινοῦ ἐν τῷ Ἡμερολ. Μεγ. Ἑλλ. τοῦ ἔτους 1932, σελ. 122-123. Ὁ Ἡλίας Δόξας φέρεται ἐγγεγραμμένος κατὰ τὰ ἔτη 1707 καὶ 1708 εἰς τὸ τμήμα τῶν Legisti τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Παδούης· βλ. σχετικῶς Γ. Πλουμίδην ἐν ΕΕΒΣ 38 (1971) σελ. 125 ἀρ. 1000, σελ. 126 ἀρ. 1025 καὶ σελ. 127 ἀρ. 1051 δ. Ἀνεζήτησα ἐν τῇ μελέτῃ τοῦ Πλουμίδη, ἐνθ' ἀν., τὰ ἔτη 1707 καὶ 1708, ὅτε ὁ Δόξας ἐσπούδαζεν ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τῆς Παδούης, καὶ ἀνεῦρον ἐν σ. 125, ὑπ' ἀριθ. 1007. 57: Antonius Lazarus cretensis pupillus 17 Septembris. Καὶ ὑπ' ἀριθ. 1026. 45.: D. Antonius Lazari cretensis alias 28 Septembris. —Σχετικῶς πρὸς ὅσα μετὰ βαθυνοίας

ἄλλως ἐκτίθενται ὑπὸ τοῦ Σωκρ. Κουγέα περὶ τοῦ Ἀντωνίου, τὸ πρόσωπον τοῦ ὁποίου ταυτίζει μετὰ τοῦ Ἀντωνίου Κατηφόρη, τοῦ καὶ Ζακυνθίου, θὰ ἤθελον μᾶλλον νὰ ταυτίσω τὸν «συμφοιτητὴν» τοῦ Δόξα Ἀντώνιον μὲ τὸν ἀνευρισκόμενον ἀνωτέρω συσπουδαστὴν κατὰ τὰ αὐτὰ ἔτη σπουδῶν μετὰ τοῦ Δόξα ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τῆς Παδούης, ὅπου ἀναφέρεται οὐχὶ ὁ ἐκ Ζακύνθου, ἀλλ' ὁ ἐκ Κρήτης Ἀντώνιος τοῦ Λαζάρου. Εἰς τὴν προαναφερθεῖσαν ἀνωτέρω ἐπιστολὴν τοῦ Ἡλίου Δόξα πρὸς «Ἀντώνιόν» τινα, μεταξὺ τῶν ἄλλων, ἀναγράφεται (Σ. Κουγέας, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 338, στ. 42-43): ἔσπευσας ἀφικέσθαι πρὸς τὴν τῆς σοφίας Ἀκρόπολιν. Εἰς ἐτέραν ἐπιστολὴν τοῦ Ἡλίου Δόξα (ἔτ. αψλ' = 1730) πρὸς τὸν Γάλλον ἀββᾶν Michel Fourmont (Σ. Κουγέας, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 340, στ. 14) ἀναγράφεται ἐπίσης: ἐπ' αὐτὴν τῶν ἀρετῶν τὴν Ἀκρόπολιν. Ὁ Σ. Κουγέας (ἔνθ' ἀνωτ., σ. 339) ταυτίζει τὴν «Ἀκρόπολιν» «τῆς σοφίας» καὶ «τῶν ἀρετῶν» πρὸς τὴν πόλιν τῶν Παρισίων. Ἀναμφισβητήτως ὅμως πρόκειται οὐχὶ περὶ τῶν Παρισίων, ἀλλὰ περὶ τῶν Ἀθηνῶν, ἀφοῦ Ἀκρόπολιν τῆς «σοφίας» καὶ τῶν «ἀρετῶν» ὀνομάζει ὁ Δόξας τὰς Ἀθήνας. Ὅρα καὶ τὸ θαυμάσιον ἠρωελεγειακὸν ποίημα, τὸ ἀφιερωθὲν εἰς τὸν Γρηγόριον καὶ ἐπιγραφόμενον «Ἐπιτάφιον Ἐπίγραμμα» (περὶ τὸ 1729/30;), ἐν ᾧ, ἐν στίχ. 5-9, λέγει: «Μοῦσαι λίγεια Ἀτθίς. .. ἢ πάλαι ἢ σοφίῃ πείρατα φαιδρύνασα/εὐκλείην καμάτων ἡμεῖς ἀρεταῖς ἀΐδιοις».

Ἐκ τούτων θεωρῶ λίαν πιθανὸν τὸ νὰ εἶχεν ὁ Ἀντώνιος χρηματίσει καὶ διδάσκαλος ἐν τῇ Σχολῇ τοῦ Γρηγορίου ἐν Ἀθήναις. Περὶ τοῦ ἐν λόγῳ λογίου Κρητὸς τοῦ ιζ' μέχρι τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ ιη' αἰ. ἀπαιτεῖται ἰδιαίτερα ἀναζήτησις. Ὅτι πρόκειται περὶ συγγενοῦς τῆς οἰκογενείας τοῦ ἐκ Χανίων τῆς Κρήτης καταγομένου Ἀθαν. Βαρούχα³⁹, εἰς τὸν ὁποῖον ὁ Σωτήρης ἀφιέ-

39. Πρβλ. Ν. Β. Τωμαδάκη, Θρησκ. καὶ Ἡθ. Ἐγκ. τ. 3, 651/2, ἀξιόλογον ἄρθρον.

ρωσεν, ὥς θὰ ἴδωμεν εὐθὺς ἀμέσως, ἰδιαίτερον Ἐπίγραμμα διὰ τὸ ἔργον τοῦ «Νέα ἐξήγησις τοῦ Ψυχοσωτῆρος Ψαλτηρίου», δὲν ἀμφιβάλλω. Καὶ τὸ ὄνομα Ἀντώνιος πιθανώτατα συνδέεται μὲ τὸν ὁμώνυμον ἱερὸν Ναὸν τοῦ ἁγίου Ἀντωνίου, τὸν ὑπὸ τοῦ Κρητὸς Νικ. Ἰω. Σαλιβαρᾶ ἐν Ζακύνθῳ οἰκοδομηθέντα, καὶ εἰς τὸν ὁποῖον Ναὸν ἐφημέρευεν ὁ «πανοσιώτατος καὶ λογιώτατος» Ἀθανάσιος Βαρούχας, ὁ πρὸ τοῦ 1680 ἐν Ζακύνθῳ ἐγκατασταθείς, ἴσως μεθ' ὅλης τῆς οἰκογενείας του, ἵνα ζήσωσιν μακρὰν τῆς τουρκικῆς καταπίεσεως καὶ μάλιστα εἰς νῆσον ὑπὸ τὴν Βενετικὴν διοίκησιν διατελοῦσαν.

δ. Ἐπίγραμμα Γρηγορίου εἰς Ἀθανάσιον Βαρούχαν

Ὑπὸ τοῦ E. Legrand⁴⁰ περιγράφεται, ὑπ' ἀριθ. 35, τὸ βιβλίον «Νέα Ἐξήγησις τοῦ Ψυχοσωτῆρος Ψαλτηρίου. Ἐξ ἐτέρων ἐρμηνιῶν (sic) διὰ πολλοῦ πόνου ἐκλελεγμένη, καὶ εἰς κοινὴν φράσιν συντιθεμένη, παρὰ Ἀθανασίου Ἱερομονάχου τοῦ Κρητὸς, εἰς ὠφέλειαν καὶ σωτηρίαν τῶν μετὰ πόθου καὶ θεωρίας πνευματικῆς γενομένων τὰ ἐν αὐτῇ γεγραμμένα, μετὰ δὲ πλείστης ἐπιμελείας διορθωθείσα, παρὰ Ἀθανασίου Ἱερομονάχου τοῦ Τζαγγαροπούλου τοῦ ἐκ Ζακύνθου. ΑΦΙΕΡΩΘΕΙΣΑ. Τῷ μονογενεῖ Υἱῷ τοῦ προανάρχου Πατρός, καὶ Σωτήριος (sic) ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. ΕΝΕΤΙΗΣΙ, κατὰ τὸ αψε'. Ἔτος τὸ σωτήριον 1705. Παρὰ Μιχαήλῳ τῷ Βαρβωνίῳ. CON LICENZA DE SUPERIORI In 4° de 15 feuillets non chiffrés». Τὸ ὅλον ἔργον ἀποτελεῖται ἐκ 564 σελίδων. Εἰς τὸ 14 φ. verso ἐμπεριέχεται:

«Ἐπίγραμμα. Πρὸς τὸν πανοσιώτατον καὶ λογιώτατον τῆς παρούσης βίβλου ἄριστον διερμηνευτὴν κύριον κύριον Ἀθανάσιον

40. É. Legrand, Bibliographie Hellénique, XVIIIe siècle, oeuvre posthume complétée et publiée par Mgr L. Petit et H. Pernot, Paris 1918, I, σ. 41-42. Πρβλ. καὶ ἀνωτέρω σημ. 3, ὅπου ἀναδημοσιεύεται ἕτερον ἐπίγραμμα, τοῦ ἔτους 1700, τοῦ «Γρηγορίου πρεσβυτέρου Σωτήρη τοῦ Ἀθηναίου» (ἡ ἀναδημοσίευσίς ἐκ τοῦ E. Legrand, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 14-15).

Βαροῦχα τὸν Κρη̃τα. Ὁ ἐν πρεσβυτέροις ἐλάχιστος Γρηγόριος Σωτήριος ὁ Ἀθηναῖος».

«Μολπῆς Δαβίδου χαῖρ', Ἀθανάσιε Βαροῦχα,
 κοσμήτωρ γεγονώς ἀργαλέοις καμάτοις·
 νῦν δὲ περιφραδέως σύ γε ὁ ἱερὸς θεοκῆρυξ
 τοῖς πιστοῖς Δαναῶν υἱέσι πᾶσι λέγε.
 Δεῦρ' ἵτε πασσυδίῃ πάντες Χριστοῖο ἐταῖροι,
 πλήθη τ' ὀρθοφρόνων σπεύσατε ἀσπασίως·
 ἤδη πνευματικῆς ἀπολαύσατε τῆσδε τραπέζης,
 ἣν παρέθηκεν ἄναξ ἡμῖν Ἰεσσαίδης·
 αὐτὰρ ἐγὼν αἴγλη ἐρατεινῇ τήνδε μογήσας
 τῆς μεταφράσεως ἐστεφάνωσα λίαν».

Διὰ τοῦ Ἐπιγράματος ἐμφανίζεται καὶ πάλιν ὁ Γρηγόριος δόκιμος ἐν τοῖς γράμμασι καὶ μεστὸς θρησκευτικοῦ ζήλου καὶ φιλόπατρις, μέγα ἐνδιαφέρον ἐπιδεικνύμενος ὑπὲρ τῆς θρησκευτικοθητικῆς διαπαιδαγωγήσεως τῶν Ἑλλήνων.

Ὁ μνημονευόμενος ὡς ἐπιμεληθεὶς τῆς διορθώσεως τῆς «Νέας ἐξηγήσεως τοῦ ψυχοσωτήρος Ψαλτηρίου» Ἀθανάσιος ἱερομόναχος ὁ Τζαγγαρόπουλος, ὁ ἐκ Ζακύνθου, ὑποθέτω ὅτι καὶ οὗτος πρέπει νὰ κατάγεται ἐκ Κρήτης, τὸ δὲ πραγματικόν του ὄνομα θὰ ἦτο Τσαγκαράκης, σύνηθες καὶ σήμερα ὄνομα Κρητῶν. Οὐδόλως ἀπίθανον νὰ κατέφυγε καὶ ἡ οἰκογένεια τοῦ Τζαγγαροπούλου ἐκ Κρήτης εἰς Ζάκυνθον*.

* Σημ. Ὁφείλω χάριτας εἰς τὸν Διευθυντὴν τοῦ Κέντρου Ἑρεύνης τοῦ Μεσαιωνικοῦ καὶ Νέου Ἑλληνισμοῦ κ. Δημ. Σοφιανόν, τὸν ἐξαίρετον ἀναδιφητὴν τῶν Ἀρχαίων καὶ ζηλωτὴν ἐρευνητὴν, διὰ τὴν ἐν ἀφοσιώσει ἀναζήτησιν τῆς συμπληρωματικῆς βιβλιογραφίας καὶ τὰς ὑποδείξεις του, ὅπως ἡ μελέτη μου συμπληρωθῇ καὶ ὁλοκληρωθῇ. Εὐχαριστίας ὀφείλω διὰ τὰς ὑποδείξεις του καὶ εἰς τὸν συνάδελφον Καθηγητὴν-Ἀκαδημαϊκὸν κ. Μ. Ι. Μανούσκακιν.

III.

ΤΟ ΕΠΙΤΑΦΙΟΝ ΕΠΙΓΡΑΜΜΑ

α. Ἐπὶ τοῦ περιεχομένου

Ἐν τῷ ὑπ' ἀριθ. 18 κώδικι τῆς Βιβλιοθήκης τῶν Μηλεῶν Πηλίου⁴¹, φύλλω 1α-2α, περιέχονται οἱ τὸ πρῶτον ὑφ' ἡμῶν παλαιότερον δημοσιευθέντες («Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς» τοῦ Παν/μίου Ἀθηνῶν, τόμος [ΙΑ'] τῶν ἐτῶν 1955/6 καὶ νῦν κατωτέρω ἀναδημοσιεύμενοι α' Ἐπιτάφιοι στίχοι εἰς τὸν Μονεμβασίας Θεῖον Γρηγόριον νῦν ἐν ἁγίοις». Οἱ στίχοι συνετάχθησαν ὑπὸ τοῦ Ἡλία Δόξα τοῦ Σπαρτιάτου, πνευματικοῦ τοῦ Γρηγορίου τέκνου, «εἰς ἀειμνήστου εὐλαβείας μαρτύριον», ὡς ἐν τέλει τῶν στίχων δηλοῦται (φ. 2α). Τὸ ὄνομα τοῦ συντάκτου τοῦ Ἐπιταφίου τούτου Ἐπιγράμμα-τος φανεροῦται ἐκ τῆς ἐν τέλει τοῦ κειμένου (φ. 2α τοῦ κώδικος) προσεπισημειώσεως, ἐχούσης οὕτω: «Ὁ ἐν ἀκροστίχοις Υἱὸς αὐτοῦ πνευματικὸς κατ' ἐξοχὴν, Εἰς ἀειμνήστου εὐλαβείας μαρτύριον». Πράγματι, οἱ στίχοι 28-48 τοῦ Ἐπιταφίου Ἐπιγράμματος δίδουσιν ἡμῖν τὸ ἀνωτέρω ὄνομα τοῦ συντάκτου. Ὁ

41. Α. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, Κατάλογος τῶν ἐλληνικῶν κωδίκων τῆς ἐν Μηλέαις Βιβλιοθήκης (ἀνάτυπον ἐκ τῆς Ἐπετηρίδος τοῦ Παρνασσοῦ). Ἐν Ἀθήναις 1901. — Ὁ ὑπ' ἀριθ. 18 κῶδιξ σύγκειται ἐξ 134 φύλλων χαρτῶν καὶ ἐγράφη ὑπὸ διαφόρων χειρῶν περὶ τὰ μέσα τῆς 17^{ης} ἑκατονταετηρίδος. Κατετέθη δ' εἰς τὴν Βιβλιοθήκην τῶν Μηλεῶν, πιθανώτατα, ὑπὸ τοῦ αὐτόθι σχολαρχήσαντος καὶ ἐκ Βόλου καταγομένου Παπᾶ Ζαχαρία, ὅστις ἐ χρημάτισε μαθητὴς τοῦ Παύλου Καραβία τοῦ Ἰθακησίου ἐν τῷ ἐν Ἀθήναις φροντιστηρίῳ, τῷ ἰδρυθέντι ὑπὸ τοῦ Γρηγορίου Μονεμβασίας τοῦ Σωτηριανοῦ, ὡς συνάγεται ἐκ τῶν ἐν τῷ κώδικι περιλαμβανομένων αὐτογράφων ἐπιστολῶν αὐτοῦ. Ἰδε περιγραφὴν ἐν τῷ ἀνωτέρω Καταλόγῳ τοῦ Α. Παπαδοπούλου - Κεραμέως. — Τὴν Βιβλιοθήκην τῶν Μηλεῶν ἐπεσκέφθη δὲ, ἤτοι κατὰ τὸν Ἰούλιον τοῦ 1940 καὶ τὸν Αὐγουστον τοῦ 1941, ἀλλ' ἔνεκα ποικίλων δυσχερειῶν, ὀφειλομένων κυρίως εἰς τὴν ἐκ τοῦ πολέμου δημιουργηθεῖσαν κατάστασιν, δὲν ἡδυνήθη νὰ παραμείνῃ ἐπὶ μακρὸν καὶ ν' ἀντιγράψῃ τὸν ἄλλως ἀξιολόγους ἐπιστολὰς περιέχοντα κώδικα.

Ἐπιγραμματοποιὸς οὗτος, κάτοχος, ὡς φαίνεται, ἀμφιλαφοῦς μορφώσεως καὶ ἱκανὸς φιλόλογος, μαθητὴς δὲ χρηματίσας τοῦ φιλομούσου καὶ φιλοπάτριδος Γρηγορίου Σωτηριανοῦ, τοῦ κατόπιν, ὡς εἶδομεν, Μητροπολίτου Μονεμβασίας, ἐκχύνει διὰ μέσου τῶν γραμμῶν τοῦ Ἐπιγράμματός του τὰ διακατέχοντα αὐτὸν πληροὺς εὐγνωμοσύνης συναισθήματα πρὸς τὸν ὑπέροχον διδάσκαλόν του, καὶ μὲ θαυμαστάς εἰκόνας, προσωποποιήσεις καὶ ἐτέρας μεταφορὰς διατρανοῖ τὴν θλίψιν καὶ τὸν πόνον, οὐ μόνον ἑαυτοῦ, ἀλλὰ καὶ πάσης τῆς Ἀτθίδος γῆς καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ σύμπαντος, ἐπὶ τῇ ἀπώλειᾳ τηλικούτου ἀνδρός.

Εὐθὺς ἀπὸ τῶν πρώτων στίχων μεταφέρει τὸν ἀναγνώστην εἰς τὴν πρὸ τῶν πυλῶν τῆς ἀγαπητῆς Σοφίας βαρέως ὑπὸ τοῦ ζυγοῦ τῆς δουλείας στενάζουσαν κλεινὴν Ἑλλάδα, τὴν δοξάζουσαν τοὺς ἄνδρας πατρίδα αὐτοῦ. Προσωποποιῶν δὲ τὴν ἔνδοξον διὰ τὸ παρελθὼν αὐτῆς Ἑλλάδα, ἀλλὰ νῦν χειμαζομένην ἕνεκα τοῦ ζυγοῦ τῆς δουλείας ὑπὸ τοὺς Τούρκους, ὡς καὶ τὴν ἔκπαλαι ἐν αὐτῇ καὶ ἰδίᾳ τῇ Ἀττικῇ οἰκοῦσαν Σοφίαν, ἐμφανίζει ταύτας διαλεγόμενας καὶ κοπτομένας διὰ τὴν ἀπώλειαν ἀνδρὸς «ἰσοθέου», ἥτοι τοῦ Γρηγορίου, ὅστις διὰ τῶν ἔργων καὶ τῶν λόγων αὐτοῦ ἀμφοτέρας ἐδόξασε. Πρώτη ἄρχεται τοῦ λόγου ἡ Ἑλλάς, ταῦτά που κατ' ἐλευθέραν ἀπόδοσιν τοῦ κειμένου διαθρηνοῦσα: «Ἀφοῦ αἱ εἰκόνες τῶν ὑπαρχόντων δεινῶν συνεκίνησαν τὴν ψυχὴν αὐτῆς, τοιούτων θρήνων ἤρξατο ἡ ἀγαπητὴ βασίλισσα (δηλ. ἡ Ἑλλάς): Μοῦσαι καλλίφωνοι, καὶ Ἀττικὴ, ἡ ἀρδευομένη ὑπὸ τοῦ περὶ τὸν Ἑλικῶνα ὕδατος, κλαύσατε, σᾶς παρακαλῶ, ὦ σεβασταὶ τῆς Ἐπιστήμης Χάριτες· πιέζομαι ἀπὸ τὸ βάρος τρομερᾶς ἀνάγκης καὶ δουλείας, Ἐγώ, ἡ ὁποία πρὸ πολλοῦ διὰ τῆς σοφίας μου ἔτερψα τὰ πέρατα, τὴν ἐκ τῶν μόχθων δόξαν ἀντήλλαξα δι' αἰωνίων ἀρετῶν. Σεῖς μὲν περιεπλανήθητε μέχρι τῆς Δύσεως, ἀφήνουςαι (ἐπομένως) ἀναρμόστως τὴν δυστυχῆ Μητέρα νὰ θρηνῇ. Εἰς ποίαν ἀντὶ ποίας

τώρα τύχην ἔχω περιέλθει! ὦ Δέσποινα, Θεία Σοφία, ἀλλοί-
 μονον! Πῶς ἔχασα τὸ κάλλος μου, ποῖα ἀντὶ τῶν ἄλλων (πολλῶν)
 νικῶν κακὰ θὰ ὑποστῶ, ἀντὶ τούτων (δηλ. τῶν ἐνδόξων νικῶν) μαζὶ
 μὲ τοὺς ἀρίστους κατέθαψα πλοῦτον αἰώνιον (δηλ. τὸν Γρηγό-
 ριον), στερηθεῖσα κόσμον (δηλ. κουρευθεῖσα τὸν στολισμόν),
 ἔνεκα ἀνδρὸς ἰσοθέου. Ὁ Γρηγόριος, σεβαστὸν τέκνον,
 ἀπῆλθεν εἰς τὸν θεῖον αἰθέρα, αὐτός, ὅστις μόνος μὲ ἐλάτρευεν, ὃ
 ὁποῖος σὲ ἡγάπα μόνην, τὸν ὁποῖον στολίζει χάρις καὶ οὐρανία
 Μοῦσα ἀνέθρεψε καὶ εἰς τὸν νυμφικὸν δὲ θάλαμον (δηλ. τοῦ Χρι-
 στοῦ) ὠδήγησαν Πνεύματα ὕμνοπόλα· ἀλλ' ἀλλοίμονον! Πῶς, ὦ
 θεῖε ἄνερ, ἀπῆλθες, ἐγκαταλιπὼν τὴν ἀγαπῶσάν σε Ἀττικήν, τὴν
 ὁποίαν δυστυχία κατεβασάνισε. Χαῖρε, ἀγαπητὸν τέκνον, μύστα,
 θεηγόρε, θαυμάσιε ἄνερ· ἐνθυμοῦ τὴν πατρίδα σου, ἐνθυμοῦ καὶ
 ἡμᾶς διὰ τῶν ἱερῶν προσευχῶν σου, ἵνα ὁδηγήσης εἰς αἰωνίαν λαμ-
 πρότητα, θεῖα θείως ἐκτελῶν, θεῖε τοῦ Χριστοῦ λάτρα! ὦ, πέραν
 ὅλων, γενοῦ ἴλεως εἰς τὰς θλίψεις μας! —Τοὺς θρηνῶδεις τούτους
 λόγους ἐξέφερεν ἡ κλεινὴ Ἑλλάς πρὸς τὴν Σοφίαν ἀποτεينو-
 μένη, τὴν ἐπὶ τῇ ἀπωλείᾳ τοῦ Γρηγορίου θλίψιν αὐτῆς διαδη-
 λοῦσα. Καὶ αὕτη μὲν, μόλις ἔπαυσε τοὺς θρήνους καὶ τοὺς λόγους,
 ἐλιποθύμησεν. Ἐκείνη δὲ (δηλ. ἡ Σοφία) ἀπήντησε τοιουτοτρό-
 πως: «Ἡγεμονικὴ Ἑλλάς, ἴση μὲ τὴν κεφαλὴν μου, καὶ Ἀτ-
 τική, ἱερὸν καὶ τῶν λόγων μου, τοὺς ὁποίους ἐθαύμασεν ὁ Αἰὼν!
 Σεῖς μὲν ὑπέστητε φοβερὰν δουλείαν, ἵνα δοξασθῇ διὰ τὴν ἀντοχὴν
 ἢ ἐνδοξος γενέτειρα, ὁ πλοῦτος δὲ τῶν ἀρετῶν του (δηλ. τοῦ Γρη-
 γορίου) εἶναι πέραν τοῦ οὐρανοῦ! Ἀσύνηθες ἄκουσμα ἡ Θεία
 μνήμη τοῦ Γρηγορίου, ἀνδρός, τὸν ὁποῖον ἡγγισεν ἡ ποθητὴ
 ἀθανασία! Εἰς σὲ μὲν ἐγὼ εἶμαι δόξα, εἰς τοῦτον δὲ σὺ εἶσαι δόξα, ὦ
 ἐκπαλαι εὐσεβὴς (παλαίχριστε) Ἀττική· οὗτος εἶναι στολισμὸς
 εἰς σᾶς, συνυφανθεὶς μετὰ τῆς Χάριτος! Τὸ ἱερὸν μὲν σῶμα χωρὶς
 τὴν ψυχὴν κεῖται εἰς τὴν γῆν· τὴν δὲ ψυχὴν ἐδέχθη ἡ οὐρανία Πα-

τρίς! Ἀλλὰ πῆγαινε, ὦ μακάριε, ὅπου ὑπάρχει ἡ λαμπρότης τοῦ ἀνάρχου Πατρός, ἀποφεύγων τὴν καταστρεπτικὴν ἀθλιότητα τῶν ρευστῶν (ἐγκοσμίων)! Τούτων μὲν (δηλ. τῶν «αὐγῶν» = λαμπροτήτων) ἀπολαύεις πάντοτε διὰ τῆς θείας συμμετοχῆς σου, ἐρχόμενος εἰς τὴν ἱερὰν παστάδα καὶ τὸν νυμφῶνα τοῦ Φωτὸς καὶ περιβαλλόμενος βασιλικὸν χιτῶνα κάλλους! Τῶν δὲ Ἀγίων εἶσαι ἀνώτερος, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς πράξεις καὶ τοὺς λόγους! — Μετὰ τοὺς ὠραίους λόγους τῆς Σοφίας, δι' ὧν αὕτη προπέμπεται τὴν ἱερὰν τοῦ Γρηγορίου ψυχὴν εἰς τὰς αὐγὰς τοῦ οὐρανίου Πατρός, ὁ ποιητὴς τοῦ Ἐπιγράμματος καταπαύει τὸν λόγον διὰ τοῦ ἐξῆς ὠραίου στέμματος: «Αὕτη μὲν (δηλ. ἡ Σοφία) ἔπαυσεν, ὥς κόσμον δὲ ἀφιέρωσεν εἰς σὲ (δηλ. τὴν Ἀττικὴν ἢ τὴν Ἑλλάδα) υἱὸν σεμνὸν βεβαίως, ὅπως ἀρμόζει εἰς πανιέρους ἀρετάς».

Ὁ Ἐπιγραμματοποιὸς, καὶ εἰς τὸν μὴ εἰθισμένον ἔτι εἰς τὸν καλλίρρουν ἀρχαῖον προσφδιακὸν ρυθμὸν, ἐμφανίζεται οὐχ ἥττον πλήρης χάριτος, μεστὸς νοημάτων ὑψηλῶν, μεστὸς ἐννοιῶν εὐγενῶν ἀρίστης καλλιπεποῦς ἐκφράσεως καὶ διατυπώσεως, δεξιὸς εἰς τὴν χρῆσιν μεταφορῶν καὶ προσωποποιήσεων ὠραιοτάτων καὶ ἐπιτυχεστάτων καί, ὥς κατωτέρω θὰ δείξωμεν, ἱκανῆς μετρικῆς δεξιότητι. Πάντα τὰ προσόντα ταῦτα καθιστῶσι τὸ Ἐπιτάφιον τοῦτο Ἐπίγραμμα ἄξιον δημοσιεύσεως. Ἀλλ' εἶναι δυστύχημα ὅτι ὁ τόσον ἐπιδεξίως τὸν κάλαμον χειριζόμενος Ἐπιγραμματοποιὸς Ἡλίας Δόξας ὁ Σπαρτιάτης, ὁ καὶ ἰατρός, μαθητὴς χρηματίσας ἐν Ἀθήναις τοῦ Γρηγορίου Μονεμβασίας, δὲν κατέλιπε ἰδιαίτερα ἔργα τῆς συγγραφικῆς του ἐπιδόσεως, ἐκτὸς Ἐπιστολῶν τινων καὶ τινος ἄλλου Ἐπιγράμματος, περὶ τῶν ὁποίων διαλαμβάνει εἰς τὴν ὠραίαν μελέτην του ὁ ἀοίδιμος Σωκρ. Β. Κουγέας, ὁ ἀλησμόνητος Καθηγητὴς καὶ Ἀκαδημαϊκός⁴².

42. Ὁ ἰατρός τοῦ Μυστρᾶ Ἡλίας Δόξας, περιοδ. «Πελοποννησιακὰ» 3-4 (1958/59) σ. 326-

β. Τὸ μέτρον

Ὁ Ἐπιγραμματοποιός, ἀκολουθῶν τῇ ἀρχαίᾳ προσωδιακῇ ρυθμικῇ, χρῆσιν ποιεῖται τοῦ συνηθούς τοῖς Ἀναθηματικοῖς Ἐπιγράμμασι μέτρον, ἥτοι τοῦ ἐλεγειακοῦ διστίχου. Τοῦτο δὲ οὐδὲν ἄλλο εἶναι, ὥς γνωστόν, ἢ σύστημα ἀποτελούμενον ἐκ δύο ἐξάμετρων, ὧν τὸ μὲν πρῶτον εἶναι τὸ δακτυλικὸν ἐξάμετρον, τὸ δὲ δεύτερον αὐτὸ τὸ δακτυλικὸν ἐξάμετρον ἐλλιπὲς κατὰ τὴν ἄρσιν τοῦ τρίτου καὶ ἔκτου ποδός, ἀναπληρουμένων κατὰ τὴν ἀπαγγελίαν διὰ παρατάσεως τῆς φωνῆς ἐπὶ τῆς θέσεως τοῦ τρίτου καὶ ἔκτου ποδός. Ὁ πρῶτος λοιπὸν στίχος ἀκολουθεῖ κυρίως τοῖς νόμοις τοῦ ἡρώου καὶ ταῖς μεταβολαῖς αὐτοῦ κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους, σπανιώτατα δὲ μόνον εὐρίσκεται ὁ σπονδειαῖος. Ὁ δὲ δεύτερος στίχος, ἥτοι τὸ ἰδίᾳ καλούμενον ἐλεγεῖον, τομὴν μὲν ἔχει πάντοτε ἐν τῷ μέσῳ, ἣτις κατὰ σπανιωτάτην μόνον ἐξαίρεσιν εὐρίσκεται ἀθετουμένη.

Ὁ ἡμέτερος Ἐπιγραμματοποιός ποιεῖται καλὴν ὁπωσοῦν χρῆσιν τοῦ μέτρον τούτου, ἥτοι τοῦ ἐλεγειακοῦ διστίχου. Δυσχερεῖαι τινες ἐμφανίζονται ἐνιαχοῦ ὥς πρὸς τὴν τομὴν, ἃς σημειοῦμεν κατωτέρω. Ἐπίσης ἐμφανίζονται εἰς στίχους τινὰς σφάλματα, ἅτινα καθίστων τὸ μέτρον ἀνεπιτυχὲς καὶ κακόζηλον. Διὰ τοῦτο προέβην εἰς ἱκανὰς διορθώσεις. Ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθην νὰ διακριβώσω, ἂν αἱ ἀνωμαλῖαι αὗται προήρχοντο ἀπ' αὐτοῦ τοῦ Ἐπιγραμματοποιοῦ ἢ ἦσαν παραναγνώσματα τοῦ ἀντιγραφέως τοῦ κώδικος. Κατωτέρω παραθέτομεν τοὺς τέσσαρας πρώτους στίχους τοῦ Ἐπιγράμματος, ὥς παράδειγμα τῆς μετρικῆς τοῦ ποιητοῦ δεξιότητις, διότι βεβαίως δὲν ἦτο εὐκόλος ἢ μετὰ τῶν μετρικῶν σημείων ἔκδοσις ὅλων τῶν στίχων τοῦ Ἐπιγράμματος.

$\frac{///}{\text{Κεῖτο}}$ $\frac{///}{\text{Ἐλλάς}}$ $\frac{///}{\text{κάπει}}$ $\frac{///}{\text{τοίω}}$ $\frac{///}{\text{Βαρυστενάχουσα}}$ $\frac{///}{\text{κλεινὴ}}$ $\frac{///}{\text{θυμὸν}}$ $\frac{///}{\text{θρήνων}}$ $\frac{///}{\text{μοι,}}$ $\frac{///}{\text{ὄρινον}}$ $\frac{///}{\text{ἐξ}}$ $\frac{///}{\text{φίλης}}$ $\frac{///}{\text{κυδιάνειρα}}$ $\frac{///}{\text{ἐν}}$ $\frac{///}{\text{ἤρχεν}}$ $\frac{///}{\text{σοφίης}}$ $\frac{///}{\text{πατρίς,}}$ $\frac{///}{\text{όντων}}$ $\frac{///}{\text{ἀνάσσα}}$ $\frac{///}{\text{πρὸ πυλάων}}$ $\frac{///}{\text{πατρίς,}}$ $\frac{///}{\text{εἰκόνες}}$ $\frac{///}{\text{φίλη.}}$ $\frac{///}{\text{δεινῶν,}}$

Κατωτέρω ἐν ταῖς παρατηρήσεσι κάνομεν εἰδικὸν λόγον περὶ τῶν ἐν ἐκάστῳ στίχῳ γενομένων πρὸς εὐόδωσιν τοῦ μέτρου διορθώσεων λεκτικῶν, γραμματικῶν, μετρικῶν κλπ. Ἐπὶ τοῦ παρόντος ὀλίγας μόνον λέξεις προστίθεμεν ὥς πρὸς τὴν τομὴν ἐκάστου στίχου. Παρὰ τὸν κανόνα καὶ ὁ ἡμέτερος ποιητὴς ἐμφανίζει ἐν τοῖς στίχοις 4 καὶ 14 πλημμελῆ διαίρεσιν. Ἀνωμαλίας ὥς πρὸς τὴν τομὴν παρουσιάζουν ἐπίσης οἱ στίχοι 37, 43, 45, ἐν οἷς ἡ τομὴ συμπίπτει μὲ τὴν διαίρεσιν τοῦ κώλου, ὅπερ λίαν ἀπεφεύγετο ὑπὸ τῶν ἀρχαίων. Δὶς ἐπίσης ἀπαντᾷ ἡ βουκολικὴ διαίρεσις ἢ τομὴ ἐν στίχ. 35 καὶ 47. Ἡ τροχαϊκὴ ἀπαντᾷ ἐν στίχ. 1, 15, 23 καὶ 27. Ἡ ἐφθημιμερὴς ἐν στίχ. 5, 7, 11, 19, 31, 33 καὶ 41. Τέλος δὲ ἡ πενθημιμερὴς ἐν στίχ. 3, 9, 17, 21, 25, 28 καὶ 29.

Διὰ τὰ ἔχῃ τις εὐκόλον τὴν σύγκρισιν τῶν μετρικῶν σχημάτων, ἅτινα χρησιμοποιεῖ ὁ ποιητὴς, μετ' ἄλλων ὁμοιοειδῶν ἐλεγείων, παραθέτομεν κατωτέρω σχετικὸν πίνακα (Σημ.: Ὁ αὖξων ἀριθμὸς δηλοῖ τὸν στίχον, τὰ δὲ γράμματα δ = δάκτυλον καὶ σ = σπονδεῖον). Τὴν κατάληξιν ἀφίνομεν ἀσημείωτον. Ὁμοίως ἐν ἐκάστῳ ἐλεγειακῷ στίχῳ (διὰ τοῦ ἀρτίου ἀριθμοῦ) ἀφίνομεν ἀσημείωτον καὶ τὴν θέσιν τοῦ τρίτου ἡμιτελοῦς ποδός. Συμφώνως λοιπὸν τοῖς ἀνωτέρω, δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν τὸν κατωτέρω πίνακα τῶν μετρικῶν σχημάτων τοῦ παρόντος Ἐπιγράμματος:

1. δδδδδ	17. δσδδδ	33. σδδσδ
2. σσδδ	18. δσδδ	34. δδδδ
3. σδδσδ	19. σδδσδ	35. δσσσδ

4. σσδδ	20. σσδδ	36. δδδδ
5. δσσδσ	21. σσσδδ	37. δδδδσ
6. δσδδ	22. δδδδ	38. δδδδ
7. δσδσδ	23. δδδδδ	39. δσδσδ
8. δδδδ	24. δσδσ	40. σσδδ
9. σδσσδ	25. δδδδδ	41. δδσδσ
10. σσδδ	26. δσσδ	42. σσδδ
11. δσσσ	27. σδδδδ	43. σσσδδ
12. σσδδ	28. σσδδ	44. σδδδ
13. σδσσδ	29. σσδδδ	45. δδσδδ
14. δσδδ	30. δδδδ	46. σσδδ
15. σδδσδ	31. σδδδσ	47. σδσσδ
16. σδδδ	32. δσδδ	48. σδδδ

γ. Κείμενον

Νῦν προβαίνομεν εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ κειμένου τοῦ Ἐπιγράμματος. Ὅφειλω νὰ ὁμολογήσω ὅτι ἔνεκα τοῦ δυσαναγνώστου τοῦ κώδικος καὶ τοῦ λίαν ἐσπευσμένου κατὰ τὴν ὑφ' ἡμῶν ἀντιγραφὴν τοῦ Ἐπιγράμματος τούτου, πλεῖστα σφάλματα παρεισέφερσαν, διὰ τὴν διόρθωσιν τῶν ὁποίων οὐχὶ μικροὺς κόπους κατέβαλον. Χάριτας ὀφείλω καὶ σήμερον ἀπὸ τῆς θέσεως ταύτης εἰς τὸν διακεκριμένον φιλόλογον καὶ τέως Γενικὸν Ἐπιθεωρητὴν τῆς Ἐκπαιδεύσεως, ἀοίδιμον ἄνδρα Γεώργιον Παπανικολάου, διὰ τὴν βοήθειαν, ἣν μοὶ παρέσχε πρὸς ἀποκατάστασιν τοῦ κειμένου κατὰ τὴν ἐν ἔτει 1957 προετοιμαζομένην πρώτην ἔκδοσιν τοῦ κειμένου. Ἦτο ἡ ἐποχή, ὅτε καὶ οἱ ἐκπαυδευτικοὶ καὶ κατ' ἐξοχὴν οἱ Γενικοὶ Ἐπιθεωρηταὶ τῆς Ἐκπαιδεύσεως ἦσαν ἄριστοι φιλόλογοι καὶ λάτρεις τῶν κλασσικῶν γραμμάτων, ἀξιοζήλευτοι δὲ γινῶσται τῆς ἱστορίας καὶ ἀρχαίας Γραμματείας.

Ἐπιτάφιοι στίχοι
εἰς τὸν Μονεμβασίας θεῖον Γρηγόριον·
νῦν ἐν ἀγίοις

Κεῖτο βαρυστενάχουσα | φί || λης σοφίης πρὸ πυλάων
Ἐλλάς κλεινή μοι, || κυδιάνειρα πατρίς.
Κάπει θυμὸν ὄρινον (;) | ἐν || ὄντων εἰκόνες δεινῶν,
τοίων θρήνων ἐξ || ἤρχεν ἄνασσα φίλη:

5 «Μοῦσαι λίγεια Ἀτθίς || τ' ἄμφ' Ἐλικώνιον ὕδωρ,
κλαύσατέ μοι σεμναὶ || ἰδμοσύνης Χάριτες·
κεῖμ' ὑπ' ἀνάγκην τὴν κρατε || ρὴν | καὶ δούλιον ἡμαρ
ἢ πάλαι ἧ σοφίῃ || πείρατα φαιδρύνασα·
εὐκλείην καμάτων || ἡμεῖς ἀρεταῖς ἀϊδίους,

10 αὐταὶ μὲν πλαγχθεῖς || εἶος ἐφ' ἐσπερίην
μητέρα δ' αἰσχυρῶς λιποῦσαι || δύστηνον αὐτήν.
Οἶαν δ' ἀνθ' οἷας || νῦν γε μέτειμι τύχην!
Δῖ' οἶμοι σοφίῃ || δέσποιν', ὡς ὤλεσα κάλλος!
οἷα ἀπ' ἄλλων νι || κῶν γε κακῶς τελέσω!

15 Ἀνθ' ὧν συγκατέθαψα || ἃ || ρίστοις πλοῦτον ἀγήρω,
κόσμον κειραμένη || ἀνδρὶ ἐπ' ἰσοθέῳ.
Γρηγόριος, κεδνὸν | τέκος, || ὥχεται ἐπ' αἰθέρα δῖον,
ὃς μόνος ἦρα μου, || ὃς σ' ἐφίλησε μόνην·
ὃν κοσμεῖ χάρις, οὐρανί || η | τ' ἐθρέψατο μούση,

20 νυμφαγώγησαν || δ' ὕμνοπόλοι τε νόες,
ἄλλ' οἶμοι, πῶς, || ὦ φῶς || θεῖε, φιλοῦσαν ἀπῆρας
Ἀτθίδα σὴν προλιπών, || ἦν ἐτρύχωσε τύχη.
Χαῖρε φίλον τέκος, μύστα, | θε || ηγόρε, θεσπέσι,' ὦνερ,
μνώεο πάτρας σῆς, || μνώεο καὶ ἡμῶν

- 25 σοῖο λιταῖς ἱεραῖς, | ἔν' ἄ || γῆς πρὸς ἀνέσπερον αἵγλην
 θεῖα τελῶν θείως, || Χριστοῦ θεῖε λάτρι·
 ὦ πάντων ἐπέκεινα, | ἴ' || ληθ' ἀχέεσσιν ἑμοῖσι».
 'Η μὲν θρήνων ὡς || παύσατο ἡδὲ λόγων,
 λίπ' ἐκκαμοῦσαν | θυμός· || ἡ δ' ἀπαμείβετο τοίως:
- 30 «Ἴσον ἐμῇ κεφαλῇ || Ἑλλάς ἀνακτορίη,
 'Ατθίς θ' ἱρὸν ἐμῶν τε λό || γων, οὓς θαύμασεν αἰῶν,
 σφῶ μὲν ὑπεστήτην || δουλοσύνην στυγερὴν
 δόξης οὐνεκα καρτερικῆς || κλεινῆς γενετείρας,
 ὀλβος ἐὼν δ' ἀρετέων || εἷς, ἐπέκεινα πόλων
- 35 ξεῖνον ἄκουσμα μνήμη || θεία | Γρηγορίοιο
 ἀνδρός, οὗ ἡμερόεσσ' || ἤψατ' ἀθανασίη.
 Σοὶ μὲν ἐγὼ κλέος, ᾧ δὲ σύ || δόξα παλαίχριστ' 'Ατθίς·
 οὗτος ὑμῖν κόσμος, || ὃν καθύφηνε χάρις,
 σῶμα δίχα ψυχῆς || ἰ || ρὸν μὲν κεῖτ' ἐπὶ γαίης,
- 40 πατρὶς δὲ ψυχὴν || δέξατο οὐρανίη·
 ἀλλ' ἔθι, ὦ μάκαρ, ἔνθ' αὖ || γαί | πατρὸς ἀνάρχοιο,
 ῥευστῶν φεύγων ἅ || τασθαλίην ὀλοήν·
 τῶν μὲν τρυφᾶς αἰεὶ || τῇσι μεθέξεισι θεταῖς,
 ἱρὴν παστάδα νυμ || φῶνά τε φωτὸς ἰὼν
- 45 ἀμφὶ χιτῶνά τε κάλλους || βαλλόμενος βασίλειον,
 τῶν δ' ἀγίων κρείσσων || πράξεσιν ἡδὲ λόγοις».
 'Η μὲν παύετο· κόσμον || δ' υἱόν | σοι ἀνέθηκε
 σεμνὸν γ' οἷα θέμις || ἡγαθέαις ἀρεταῖς».

3 εἰκόνας C 4 ἐξῆρχεν C 5 ἀνθ' Ἑλικίωνων λύγεια C 6 Ἰδμοσύνης C 7 κρατε-
 ρὰν C 8 οἷ σοφίη C 9 ἡμειψ' C 10 πλάγχθητ' εἶεν C 11 μητέρα δ' ἄρ' αἰσχυρῶς
 λείπουσιν C 12 φεῦ γε C 13 ὥλλεσα C 14 νικῶν γε / ἰῶντε C 16 ἐπ' Ἰσοθέω
 C 17 Γρηγόριον ... τάκος ᾧχεθ' C 21 φῶς ... ἀπῆρες C 22 ἀτθίδα C 23 ἄνερ
 C 24 σοῦ μνώεο ἡλὼν C 26 Χριστοῖο C 27 ἀχέεσσιν C 29 τοίως / τέως C 32

στυγεράν C 33 καρτερίης κλεινὴν γενέτειραν C 34 ἑὼν δ' ἀρετάων, ἐπέκεινα C 36 ἡμερίεσσ' C 37 τῷ ... παλσίχρισε C 39 ἐπὶ γαίης / ἐπὶ ζαίην C ἱερὸν C 41 ἀνάρχου C 44 ἱρὰν C 46 ἀγίων / ἀγώνων C 47 κόσμον δ' ἡ σὴ υἱοῦς σοι ἀνέθηκε 48 σεμνόν, οἷον θέμις σαῖς ἡγαθέοις ἀρεταῖς C.

δ. Παρατηρήσεις

Στ. 1: «πρὸ πυλάων», δηλ. τοῦ ἀνακτόρου τῆς Σοφίας. Ἡ προσωποποιήσις τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Σοφίας εἶναι λίαν ἐπιτυχής. Πρβλ. Σοφ. Ἀντιγ. V. 526: «καὶ μὴν πρὸ πυλῶν ἦδ' Ἰσμήνη». — Περὶ τῶν Ἐπιγραμμάτων γενικῶς καὶ τῆς γλώσσης αὐτῶν ἴδε: R. Reitzenstein, Epigramm und Skolion. Giessen 1893. Τοῦ αὐτοῦ, ἄρθρον ἐν Pauly-Wissowa-Kroll, Realenzyklopädie τ. VI, 71 ἐπ. A. v. Mess, Quaestiones de epigrammate Attico et tragoedia antiquiore dialecticae, Diss. Bonn 1898. B. Kock, De epigrammatum Graecorum dialectis. Diss. von Münster. Göttingen 1910. J. Bertels, De pentametro inscriptionum Graecarum quaestiones, Diss. Münster 1912. Πρβλ. Christ - Schmid - Stählin, Geschichte der griechischen Literatur. Erster Teil. Erster Band. München 1929 σ. 384 ἐπ.

Στ. 3: Τὸ «εἰκόνας δεινῶν» τοῦ χφ. ἐσκέφθην ἐν ἀρχῇ πρὸς εὐόδωσιν τοῦ τε μέτρου καὶ τῆς συντάξεως νὰ διορθώσω εἰς «εἰκόνες αἰνῶν». Ἀλλ' ἐπειδὴ τὸ «αἰνὸς» ἀείποτε προσδιορίζει καὶ οὐχ εὐρηται ἀπολύτως ὡς τὸ «δεινά», ἄφησα ἀμετακίνητον τὴν γραφὴν «δεινῶν» τοῦ χφ. Θὰ ἠδύνατο ὁ στίχος νὰ διορθωθῇ καὶ ὡς ἐξῆς: «καπεῖ θυμῷ ὄρινεν ἐόντων εἰκόνα δεινῶν», ὅπερ καὶ ἔννοιαν δίδει καλυτέραν καὶ τὸ μέτρον εὐοδοῖ. Ἀλλὰ δὲν ἐνόμισα ὅτι ἐπετρέπετο τοιαύτη ἀπομάκρυνσις ἐκ τοῦ χφ.

Στ. 4: Ὁ κῶδιξ ἔγραφεν «ἐξῆρχεν». Ἀλλὰ πρὸς ἀποφυγὴν πλημμελοῦς διαιρέσεως τῶν δύο κώλων κατέστη ἀπαραίτητος ἡ διαίρεσις τῆς προθέσεως «ἐξ» ἀπὸ τοῦ ρήματος «ῆρχεν».

Στ. 5: Ὁ στίχος ἐνόσει κατὰ τε τὸ μέτρον καὶ τὴν ἔννοιαν. Διὸ παρέστη ἀνάγκη τὸ «ἀνθ' Ἑλικίωνων ὕδωρ» νὰ διορθωθῇ εἰς τὸ «ἀμφ' Ἑλικίωνιον ὕδωρ». Πρβλ. Anthol. Pal. I, 11, 24: «ὦ Ἑλικίων Βοιωτέ, σὺ μὲν ποτε πολλάκις ὕδωρ εὐεπὲς ἐκ πηγέων ἔβλυσας Ἡσιόδω' νῦν δ' ἡμῖν ἔθ' ὁ κοῦρος ὁμώνυμος Αὔσονα βάκχον οἶνοχοεῦ». — Ὡς πρὸς τὸ πρῶτον κῶλον, «Μοῦσαι λύγειαί Ἀτθίς», πρὸς εὐόδωσιν τοῦ μέτρου παρίστατο ἀνάγκη διορθώσεως τοῦ «λύγειαί» εἰς «λίγειαί». Πρβλ. Πλάτ. Φαίδρ. 237A: «Μοῦσαι δι' ὧδῆς εἶδος λίγειαί». Σημειωτέον ὅτι τὸ «αι» τῆς λέξεως «Μοῦσαι» εἶναι μετρικῶς μακρόν, ἀλλ' ὁ ποιητὴς ἐκλαμβάνει

τοῦτο ὡς βραχύ, ὡς πράττουσι πολλοὶ τῶν μεταγενεστέρων, ἐν οἷς καὶ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός. Παρόμοιοι ἀντικαταστάσεις τῶν βραχέων φωνηέντων ὡς μακρῶν καὶ τ'ἀνάπαλιν παρατηροῦνται καὶ ἀλλαχοῦ τοῦ Ἑπιγράμματος. Πρβλ. στ. 9, ἐνθα ἐν τῇ λέξει «αἰδίοις» τὸ «ι» τῆς συλλαβῆς «δι» λαμβάνεται ὡς μακρόν, καίτοι εἶναι βραχύ. Ὅρα παρατηρήσεις καὶ εἰς ἐτέρους στίχους κατωτέρω.

Στ. 6: «Χάριτες». Πρβλ. W. Roscher, *Lexikon der griechischen und römischen Mythologie* I, 879 ἐπ. Gruppe, *Mythologie* 1086, σημ. 3. Ἴδε ἐπίσης M. Bachmann - F. Dölger, *Die Rede des μέγας δρουγγάριος Gregorios Antiochos*, ἐν *Byzantin. Zeitschr.* 4 (1940) 370, V. 16 (σημ.).

Στ. 7: «δοῦλιον ἤμαρ». Πρβλ. Ὅμ. Ζ, 463: «ἀνάγκη κρατερὴ» καὶ «δοῦλιον ἤμαρ»: Νοοῦνται αἱ ἐκ τῆς δουλείας θλίψεις, ἃς ὑφίστατο ἡ Ἑλλὰς ὑπὸ τὸν τουρκικὸν ζυγόν.

Στ. 8: Τὸ πρῶτον κῶλον τοῦ στίχου διωρθώθη εἰς «ἡ πάλαι ἢ σοφίη», ἀντὶ τοῦ ἐσφαλμένου τοῦ κώδικος «ἡ πάλαι οἷ σοφίη», ὅπερ καὶ τὸ μέτρον καὶ τὴν ἔννοιαν ἐδυσχέραινε. Θὰ ἡδύνατο ἐπίσης νὰ προταθῇ ἀντὶ τοῦ ἄρθρου «ἡ» ἡ γραφὴ «ἥ», ἀλλὰ προετίμησα τὴν γραφὴν τοῦ κώδικος.

Στ. 9: Ὡς ἡδη ἀνωτέρω ἐλέχθη, τὸ «ι» τῆς συλλαβῆς «δι» ἐν τῇ λ. «αἰδίοις», καίτοι εἶναι βραχύ, λαμβάνεται ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ ὡς μακρόν, χάριν τοῦ μέτρου.

Στ. 10: Τὸ «πλάγχθητ'» τοῦ χφ. διωρθώθη εἰς «πλαγχθεῖς» χάριν τῆς συντάξεως, πρὸς συμφωνίαν τῆς ἐν τῷ 11 στ. μετοχῆς «λιποῦσαι». Ἀντὶ τοῦ «εἶεν» τοῦ χφ. ὀρθῶς ἐγράφη «εἶος». Σημειωτέον δ' ὅτι χάριν τοῦ μέτρου πρέπει νὰ γραφῇ «εἶος» καὶ οὐχὶ «εἶως», καίτοι ὁ χρονικὸς οὗτος σύνδεσμος ὁ σημαίνων «ὅτε» γραμματικῶς, ἀπαντᾷ καὶ μὲ τὰς δύο γραφάς. Σημειωτέον δ' ἐπίσης ὅτι ἐνταῦθα λαμβάνεται οὐχὶ ὡς χρονικὸς σύνδεσμος, ἀλλ' ὡς τοπικὸν ἐπίρρημα (= μέχρι).

Στ. 11: Ὁ στίχος πιθανῶς ἦτο «μητέρα δ' αἰσchrῶς...», ἀλλ' ὁ ἀντιγραφεὺς τοῦ χφ., διὰ νὰ φέρῃ τὸν στίχον τοῦτον ὡς ἐπακολούθημα τοῦ προηγουμένου, ἔγραψεν ὑπεράνω τὸ «ἄρα», ὅπερ εἶτα ἄλλος ἀντιγραφεὺς περιέλαβεν εἰς τὸν στίχον. Ἀλλ' ἐὰν μείνῃ τὸ «ἄρ'», τότε πρέπει νὰ διαγραφῇ τὸ «δ'», ὅτε ὁ πρῶτος πούς θὰ εἶναι «μητέρ' ἄρ'» χάριν τοῦ μέτρου, διότι ἄλλως περισσεύει μία συλλαβή. Ἀλλὰ μοὶ ἐφάνη κακὴ τὸ τοῦτο καὶ δι' αὐτὸ ἄφησα τὴν γραφὴν τοῦ χφ., μὴ συμπεριλαβὼν ἐν τῷ κειμένῳ τὴν προσθήκην τοῦ ἀντιγραφέως «ἄρ'».

Στ. 14: Τὸ χφ. εἶχεν: «οἷα ἀπ' ἄλλων ἰ//ῶν τε κακῶς τελέσω», ἡ ἑρμηνεία τοῦ ὁποίου εἶναι «ποῖα κακὰ θὰ ὑποστῶ καὶ ἀπὸ ἄλλα βέλη» ἢ «ποῖα καὶ ἔνεκα ἄλλων βελῶν κακὰ θὰ ὑποστῶ». Ἀλλὰ τὸ «κακῶς τελέσω» κατὰ λέξιν σημαίνει «κακῶς

ποιῶ τινα», ἀλλ' ἐνταῦθα λαμβάνεται ὡς ἀμετάβατον καὶ σημαίνει «κακῶς πάσχω ὑπό τινος». Ὁρθότερα ἴσως θὰ ἦτο ἡ διόρθωσις: «οἷα ἀφ' οἷων νικῶν γε κακῶς τελέσω», ἐφ' ὅσον ὁ ποιητῆς ἀναμιμνήσκεται εὐτυχεῖς χρόνους καὶ παλαιὰς νίκας, ἀντὶ τῶν ὁποίων τόσον κακῆς τύχης νῦν ἀπολαύει. Ἀλλ' ἵνα μὴ ἀπομακρυνθῶ πλήρως τοῦ χφ., προσετίμησα νὰ γράψω τὴν ἐγγυτέραν πρὸς τὸν κώδικα γραφήν: «οἷα ἀπ' ἄλλων νικῶν γε κακῶς τελέσω»! — Ἡ μόνη ἀνωμαλία ἐν τῷ στίχῳ ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι ἡ διαίρεσις τῶν δύο κώλων γίνεται διὰ τοῦ χωρισμοῦ τῆς λέξεως «νικῶν», ὅπερ σπανιώτατα παρατηρεῖται παρὰ τοῖς ἀρχαίοις, πάντοτε δὲ ὡς πλημμελὲς ἡ τοιαύτη διαίρεσις θεωρεῖται.

Στ. 15: Τὸ «ἀνθ' ὧν», ἀναφερόμενον εἰς τὸ «νικῶν γε», ἀρμύζει καλύτερον καὶ εὐοδοῦται πληρέστερον τὸ νόημα. Δηλ. «ἀντὶ τούτων, ἤτοι τῶν ἄλλων νικῶν, ἔθαψα μαζὶ μὲ τοὺς ἀρίστους αἰώνιον πλοῦτον» (= τὸν Γρηγόριον).

Στ. 16: «κόσμον κειραμένην» = κουρευθεῖσα τὴν κόμην, κατὰ τὴν ἀρχαίαν συνήθειαν, ἐπὶ τῇ ἀπωλείᾳ «ἀνδρὸς ἰσοθέου», ἤτοι τοῦ Γρηγορίου.

Στ. 20: «Νυμφαγωγέω-ῶ» = τὴν νύμφην ἄγω ἐκ τῆς πατρικῆς οἰκίας τῷ νυμφίῳ. Ἐνταῦθα λαμβάνεται ἐν χριστιανικῇ-θεολογικῇ ἐννοίᾳ. Δηλ. τὴν ψυχὴν τοῦ Γρηγορίου, ὡσεὶ νύμφην νυμφαγωγοῦσιν ὕμνοπόλοι νόες (πνεύματα δηλ. ὕμνοπόλα, ἤτοι ἄγγελοι Θεοῦ) πρὸς τὸν νυμφίον, ἤτοι τὸν Χριστόν. Πρβ. Ματθ. 9, 15, ἔνθα οἱ μαθηταὶ τοῦ Κυρίου καλοῦνται «υἱοὶ τοῦ νυμφῶνος». Πρβ. τὸ ὠραιότατον τροπάριον τῆς Μεγάλης Ἑβδομάδος α' Ἰδοῦ ὁ νυμφίος ἔρχεται, ὡς καὶ τὸ κατὰ τὰς ἀγίας ταύτας ἡμέρας ψαλλόμενον ὠραιότατον ἐπίσης ἐξαποστειλάριον «Τὸν νυμφῶνά σου βλέπω». Ἡ ὕμνογραφία τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας γέμει τοιούτων παρομοιώσεων τοῦ Κυρίου ὡς «νυμφίου» καὶ τῆς Ἐκκλησίας, ἤτοι τῶν ἀγίων ψυχῶν τῶν πιστῶν, ὡς νύμφης νυμφαγωγουμένης ὑπὸ τῶν ἀγγέλων εἰς τὴν νυμφικὴν τοῦ Κυρίου παστάδα, δηλ. τὸν παράδεισον. Ἔτι ἐπιτυχεστέρα ἀποβαίνει ἡ παρομοίωσις διὰ τὸν Γρηγόριον, ἐπίσκοπον ὄντα, ἀγίως καὶ χριστιανικῶς πολιτευσάμενον.

Στ. 21: Παρατηρητέα ἡ διαίρεσις τοῦ στίχου εἰς δύο κῶλα ἄνευ τομῆς.

Στ. 26: Ἡ ἀρχαῖκὴ γενικὴ «Χριστοῖο» τοῦ χφ. ἔπρεπε νὰ διορθωθῇ χάριν τοῦ μέτρου εἰς «Χριστοῦ». Παρατηρητέα ἡ ἐπιτυχὴς ἐν τῷ στίχῳ παρήχησις. Τὸ «τελῶν» λαμβάνεται ἐν θεολογικῇ-λειτουργικῇ ἐννοίᾳ.

Στ. 27: «ὧ πάντων ἐπέκεινα» λέγεται καὶ «ὑπερπέραν». Ὁ εὐσεβὴς ἐπιγραμματοποιῶς ἐνταῦθα ποιητικεύεται.

Στ. 28: Ὁ στίχος χωλαίνει ὡς πρὸς τὴν σύνταξιν. Ὁρθὸν ἦτο νὰ γραφῇ ἀντὶ «ἡ μὲν» «τὴν μὲν», ἀλλ' ἡ ἀκροστιχὶς ἀπαιτεῖ τὴν ἀνωμαλίαν.

Στ. 29: 'Εν τῇ λ. «θυμὸς» τὸ «υ» λαμβάνεται χάριν τοῦ μέτρου ὡς βραχύ, ἐνῶ εἶναι μακρόν.

Στ. 30: «Ἴσον ἐμῇ κεφαλῇ». Τῇ χρήσει ταύτη φιληδεῖ καὶ ὁ Εὐθύμιος Μαλάκης (Κων. Γ. Μπόνη, Εὐθυμίου τοῦ Μαλάκη τὰ Σωζόμενα. 'Εν 'Αθήναις 1937 σ. 38, 10: «σοφὴ καὶ φίλη μοι κεφαλὴ» σ. 44, 6: «τὴν σεβασμίαν σου κεφαλὴν» σ. 69, 23: «προσκυνῶ σε τὴν σεβασμίαν ἐμοὶ κεφαλὴν» σ. 75, 13: «φίλη μοι κεφαλὴ» σ. 83, 14: «θεία καὶ φιλότατη μοι κεφαλὴ». Ὁμοίως ὁ Μιχαὴλ Χωνιάτης (Σπυρ. Π. Λάμπρου, Μιχαὴλ Ἀκομινάτου τοῦ Χωνιάτου τὰ Σωζόμενα, 'Αθήναι 1879/80 τ. 1-2, II, 39. 4, 3.7, 12. 14, 22. 47, 22.62, 20. 148.7.157, 4 κ.ά. Καὶ ταῦτα ζήλω Ὁμηρικῶ, οἷον «Τεῦκρε, φίλη κεφαλὴ, Τελαμώνιε, κοίρανε λαῶν» (Θ. 281). Πρβλ. ἡμετέραν μελέτην Εὐθυμίου τοῦ Μαλάκη, Τὰ σωζόμενα. Τεῦχος Β'. 'Εν 'Αθήναις 1949. σ. 93.

Στ. 34: Τὸ ἀσύνηθες εἶναι ὅτι ἡ θέσις τοῦ τρίτου καὶ τετάρτου ποδὸς εἶναι ἐν τῇ αὐτῇ λέξει «ἀρετέων». Διὰ τὴν μετρικὴν ἐξομάλυνσιν τοῦ στίχου διωρθώσαμεν τὸ «ἀρετάων» τοῦ χφ. εἰς «ἀρετέων» (μετὰ τῆς συνιζήσεως) καὶ προσεθέσαμεν πρὸ τοῦ «ἐπέκεινα» τὸ «εἷς» (= εἶσαι) διὰ νὰ ὑπάρχῃ ρῆμα εἰς τὴν πρότασιν, ἣτις στερεῖται. Δυνατὸν πρὸ τοῦ «ἐπέκεινα» νὰ ὑπῆρχε τὸ «ἔστ'», ὅπερ, ἐπειδὴ ὁμοιάζει πρὸς τὸ «ἐπ.» τοῦ «ἐπέκεινα», ἴσως καὶ νὰ παρελείφθῃ ὑπὸ τοῦ ἀντιγραφέως. Θὰ ἡδύνατο ἐπίσης ἀντὶ τοῦ ρ. «ἔστ'» νὰ τεθῇ τὸ «ἶκ'» ὅπερ οὔτε τὴν ἔννοιαν παραλλάσσει, οὔτε τὸ μέτρον χωλὸν καθιστᾷ. Ἀντὶ πάντων τούτων προετιμήσαμεν τὸ ἀπλούστερον ρ. «εἷς».

Στ. 35: Παρατηρητέρα ἡ διαίρεσις τοῦ στίχου μετὰ «βουκολικῆς» μόνον τομῆς, ἐν τῷ τέλει δλν. τοῦ τετάρτου ποδός.

Στ. 36: 'Εν τῇ λέξει «ἀθανασίη» τὸ «α» τῆς συλλαβῆς «θα», καίτοι βραχύ, λαμβάνεται ὡς μακρόν, συνωδὰ τοῖς ἀνωτέρω λεχθεῖσιν.

Στ. 37: 'Ο στίχος ἄνευ τομῆς. «παλαίχριστ'» = ἔκπαλαι εὐσεβές, ἐν ἀναφορᾷ ἀσφαλῶς πρὸς τὰ περὶ Ἀθηναίων λεχθέντα ὑπὸ τοῦ Παύλου ἐν τῷ περιφώνῳ λόγῳ αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ Ἀρείου Πάγου (Πράξ. 17, 22). — 'Ο στίχος δὲν εὐσταθεῖ μετρικῶς. Ἀντὶ τοῦ «τῶ» τοῦ χφ. διωρθώσαμεν εἰς «ῶ». Γνωστὸν τυγχάνει ὅτι παρὰ τοῖς ποιηταῖς καὶ αὐτῶ ἔτι τῶ Ὁμήρῳ τὸ ἀναφορικὸν τίθεται ἐνίοτε ἀντὶ τοῦ δεικτικοῦ. — 'Ο στίχος εἶναι σπονδειαῶν, διότι ὁ πέμπτος πούς εἶναι σπονδεῖος, ἐνῶ πάντες οἱ λοιποὶ εἶναι δάκτυλοι.

Στ. 38: «ὄν καθύφηνε χάρις». Ἡ «χάρις» λαμβάνεται ἐνταῦθα ἐν χριστιανικῇ-θεολογικῇ ἐννοίᾳ καὶ σημαίνει «τὰ πνευματικὰ χαρίσματα», γενικώτερον τὰς «ἀρε-

τάς», τὰς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐπιδαψιλευομένας εἰς τοὺς πιστοὺς αὐτοῦ δούλους. — Τὸ «καθυφαίνειν», ἐκτὸς τῆς κυρίας σημασίας τοῦ «καθολοκληρίαν ὑφαίνειν, ἐμπλέκειν», παρὰ τῷ ΘΣ φέρεται καὶ ὡς σημαῖνον «ἐνδιδόναι, ὑποχωρεῖν, καθυποβάλλειν». Πρβ. Εὐσεβίου Καισαρείας, Εἰς τὸν βίον Κωνσταντίνου τοῦ βασιλέως IV, 7 (Migne, PG 20, 1156 C): «Ἐν μέρει δὲ τούτων ἕκαστοι, ὥσπερ ἐν πίνακος γραφῇ, τὰ παρ' αὐτοῖς τίμια βασιλεῖ προσεκόμιζον· οἱ μὲν στεφάνους χρυσοῦς, οἱ δ' ἐκ λίθων διαδήματα τιμίων, ἄλλοι ξανθοκόμους, οἱ δὲ χρυσῷ καὶ ἄνθεσι καθυφασμένους βαρβαρικὰς στολάς, οἱ δ' ἵππους, οἱ δ' ἀσπίδας, καὶ δόρατα μακρά, καὶ βέλη, καὶ τόξα, τὴν διὰ τούτων ὑπηρεσίαν τε καὶ συμμαχίαν βουλομένῳ βασιλεῖ παρέχειν ἐνδεικνύμενοι».

Στ. 41: Ὁ στίχος παρουσιάζει μετρικὰς ἀνωμαλίας εἰς τὸν τέταρτον καὶ πέμπτον πόδα, ἃς δὲν βλέπομεν καὶ τρόπον, ὅπως διορθώσωμεν.

Στ. 42: Ἐνταῦθα πλημμελὴς εἶναι ἡ διαίρεσις, ἣτις δὲν εὐρίσκεται ἐν τῷ μέσῳ τοῦ στίχου, ἀφοῦ ἡ θέσις τοῦ τρίτου ποδὸς εἶναι ἐν ἀρχῇ τῆς λέξεως «ἀ|τασθαλίη». Τοῦ λίαν ἀσυνήθους τούτου φαινομένου παρὰ τοῖς ἐλεγειακοῖς ποιηταῖς παράδειγμα ἐξαιρέσεως φέρει ὁ Δημ. Χ. Σεμιτέλος ('Ελληνικὴ Μετρικὴ, Ἀθήνησιν 1894 σ. 367) τὸ χωρίον τοῦ Καλλιμάχου «ἱερὰ νῦν δὲ Διοσκουρίδew γενεή» καὶ τὸ τοῦ Μαρίου Βικτωρίνου 2561 «ἡμεῖς δ' εἰς ἐλλήσποντον ἀπεπλέομεν», παρατηρῶν ὅτι ἐν τῷ δευτέρῳ τούτῳ χωρίῳ «ἴσως ὁ ποιητὴς ἔγραψε διηρημένως Ἑλλης πόντον».

Στ. 43: Τὸ ρ. «τρυφῶ» καὶ «ἐντρυφῶ» συντάσσεται παρὰ τοῖς ἀρχαίοις μετὰ δοτικῆς. Οὐχ ἦττον παρὰ τῷ ΘΣ εὐρίσκονται παραδείγματα ἐκ τῶν μεταγενεστέρων συντάξεως τοῦ ρ. τούτου καὶ μετὰ γενικῆς. — Παρατηρητέα ἡ διαίρεσις τοῦ στίχου ἄνευ τομῆς.

Στ. 44: Παρατηρητέα ἡ πλημμελὴς διαίρεσις. Πρβ. τὰ ἐν στ. 42 λεχθέντα.

Στ. 45: Παρατηρητέα ἡ διαίρεσις τοῦ στίχου ἄνευ κυρίας τομῆς.

Στ. 47: Παρατηρητέα ἡ διαίρεσις τοῦ στίχου μετὰ «βουκολικῆς» μόνον τομῆς. Τὴν αὐθαίρετον ἐπέμβασιν τοῦ ἀντιγραφέως ἀποδεικνύει καὶ ἡ ἐν τῇ ᾧ ὑπ' αὐτοῦ προσθήκη τῆς λ. «υἱούς», δι' ἧς ἠθέλησε νὰ διορθώσῃ τὴν ἐνικὴν «υἱόν», παρανοήσας ὅτι τὸ «υἱόν» ἀναφέρεται εἰς αὐτὸν τοῦτον τὸν ποιητὴν τοῦ ἀναθηματικοῦ Ἐπιγράμματος.

Στ. 48: Ὁ τελευταῖος οὗτος στίχος χρήζει ριζικῆς διορθώσεως πρὸς εὐόδωσιν τοῦ τε μέτρου καὶ τῆς ἐννοίας. Ἀντὶ λοιπὸν τοῦ ἐν τῷ χφ. «σεμνόν, οἶον θέμις (σαῖς) ἡγαθείς ἀρεταῖς» ὀρθὸν εἶναι νὰ γραφῇ:

$\frac{///}{\text{σεμνόν}}$ $\gamma' \frac{///}{\text{οἷα}}$ $\cup \cup \text{I}$ $\frac{///}{\eta}$ $\cup \cup \frac{///}{\text{γα θέαις}}$ $\cup \cup \frac{///}{\text{ἀρεταῖς}}$ I

Τὸ «σαῖς» εἶναι ἐρμηνευμα (interpretamentum) προστεθὲν ὕστερον πρὸς ἔμφασιν καὶ ὅπως δειχθοῦν εἰδικῶς αἱ τοῦ Γρηγορίου ἀρεταί. Ἀλλὰ χάριν τοῦ μέτρου πρέπει ν' ἀπαλειφθῇ. Ἡ ἐρμηνεία τῶν δύο τελευταίων στίχων μετὰ τὴν γενομένην διόρθωσιν, εἶναι: «Αὕτη μὲν (δηλ. ἡ Σοφία) ἔπαυσε, ὡς κόσμον δὲ ἀφιέρωσεν εἰς σέ (δηλ. τὴν Ἀττικὴν ἢ τὴν Ἑλλάδα) υἱὸν σεμνὸν βεβαίως, ὅπως ἀρμόζει εἰς πανιέρους ἀρετάς».

— Ἐν τέλει τοῦ κειμένου (φ. 2α) καὶ μετὰ διάκενον ὀλίγων στίχων ὑπάρχει ἡ σημείωσις: «Ὁ ἐν ἀκροστίχοις υἱὸς αὐτοῦ πνευματικὸς κατ' ἐξοχὴν, Εἰς ἀειμνήστου εὐλαβείας μαρτύριον». Ἀλλ' ὡς εἶπομεν μόνον οἱ στίχοι 28-48 δίδουσι τὴν ἀκροστιχίδα «Ἡλίαι Δόξαι ὁ Σπαρτιάτης».

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Ἐκρίνα ὀρθὸν καὶ δίκαιον τὴν πολύσημον ἡμέραν τοῦ Εὐαγγελισμοῦ καὶ τῆς 25 Μαρτίου, καθ' ἣν οἱ Πανέλληνες πανηγυρίζομεν τὰ Νικητήρια τῆς Ἐθνεγερσίας τοῦ 1821, νὰ προβάλω ὡς πρότυπον φιλοπατρίας καὶ ὡς πρόδρομον τῆς Ἐθνεγερσίας τοῦ 1821, μεταξὺ τῶν ἀπειραρίθμων ἐκκλησιαστικῶν ἀνδρῶν, τὸν Μητροπολίτην Μονεμβασίας Γρηγόριον τὸν Σωτηριανὸν ἢ Γέροντα, τὸν λίαν μεμορφωμένον καὶ μέγαν πατριώτην καὶ τοῦ ὁποίου ὁ οἶκος πλεῖστα ὀνόματα ἀνέδειξε μέχρι σήμερον —ἀναφέρω τὸν τρισεγγονὸν αὐτοῦ Γρηγόριον Καμπούρογλου—. Ὁ Γρηγόριος Μονεμβασίας ἀπεδείχθη ἐξαίρετος συνεργὸς καὶ πρόδρομος τῆς Ἐθνεγερσίας τοῦ 1821 διὰ τῆς ιδρύσεως ὑπ' αὐτοῦ τοῦ πρώτου μεγάλου ἐθνικοῦ Ἰδρύματος —δύναμαι νὰ εἶπω Πανεπιστημίου—, διὰ τοῦ ὁποίου τόσοι καὶ τόσοι ἐξαίρετοι ἄνδρες ἀνεδείχθησαν, ἀκόμη καὶ Πατριάρχαι, οἵτινες συνήργησαν διὰ τῆς μορφώσεως καὶ τῆς φιλοπατρίας αὐτῶν εἰς τὴν προετοιμασίαν τοῦ Ἀγῶνος ὑπὲρ τῆς Ἐλευθερίας τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους.

*

Ἡ 25 Μαρτίου διὰ τὸν Ἑλληνισμόν ἔφερε τὰ μηνύματα τῆς Ἐλευθερίας εἰς τὸ κατακείμενον ὑπὸ τὸν ἐπαχθέστατον ζυ-

γὸν δουλείας ἡμέτερον Ἔθνος! Καὶ σήμερον ὁ Εὐαγγελισμὸς πεποίθαμεν ὅτι θὰ φέρῃ τὸ μέγα μῆνυμα ἀποδόσεως δικαιοσύνης εἰς τὸ βαναύσως ἀδικούμενον Ἑλληνικὸν Ἔθνος. Ποσάκις ὁ Ἑλληνισμὸς δὲν εὐρέθη εἰς τὴν ἀναπόδραστον ἀνάγκην νὰ ἀγωνισθῇ ἄχρι θανάτου διὰ τὴν ἀποκατάστασιν τῶν ἐθνικῶν του δικαίων! Καὶ ἡ ἱστορία ἐπαναλαμβάνεται. Εὐρισκόμεθα σήμερον ἐνώπιον μιᾶς ἀπιστεύτου πλεκτάνης τῆς ἀμοραλιστικῆς διεθνoῦς διπλωματίας, ἣτις βαναύσως περιφρονεῖ καὶ καταπατεῖ πᾶσαν ἔννοιαν ἠθικῆς καὶ δικαίου ἔναντι τῆς Ἑλληνικῆς Μεγολονήσου Κύπρου καὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ γενικώτερον. Αἱ ἐπεκτατικαὶ διαθέσεις γειτόνων τινῶν δημιουργοῦν προβλήματα Αἰγαίου καὶ Μακεδονίας! Μὲ ψυχρὰν τὴν συνείδησιν αἱ Μεγάλαι εἰς πολεμικὴν ἰσχὺν δυνάμεις παίζουσι τὸν ρόλον φίλων καὶ συμμάχων, ἀρκούμεναι εἰς παραινέσεις καὶ συμβουλὰς, ἵνα συγκατανεύσωμεν εἰς διάλογον μετὰ τῶν ἀπαιτητῶν, ἀδιαφοροῦσαι εἰς τὸ νὰ ἐγγυηθοῦν τὴν ἐξασφάλισιν τῶν συνόρων, τὰ ὁποῖα διεθνεῖς Συνθῆκαι ἐπεκύρωσαν!

Σπανίως ἡ Ἑλλὰς κατὰ τὴν ἱστορικὴν της διαδρομὴν συνήνητησε τὴν ἀπὸ μέρους φίλων καὶ συμμάχων τηλικαύτην ἄδικον συμπεριφορὰν, οἷαν σήμερον ἀντικρύζει ἀπὸ ἐκείνους, ὑπὲρ τῶν ὁποίων τόσον αἷμα ἐσχάτως ἔχυσε καὶ εἰς τόσας θυσίας ὑπεβλήθη. Οὐδέποτε ἄλλοτε ἢ ἠθικὴ καὶ τὸ δίκαιον κατεπατήθησαν κατὰ τοιοῦτον βάνανυσον καὶ ἀσυγκίνητον τρόπον, ὅσον ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας. Ἐν ὄψει τῶν μεγάλων κινδύνων, ἐν μέσον ἀμύνης ἔχομεν. Νὰ συσπειρωθῶμεν περὶ τὴν ὑπεύθυνον πολιτικὴν μας Ἠγεσίαν, μακρὰν πάσης κομματικοποιήσεως. Διαισθανόμενοι τὴν ἐπερχομένην ἴσως λαίλαπα, νὰ καταβάλωμεν πᾶσαν προσπάθειαν πρὸς συνένωσιν καὶ σύσφιγξιν καὶ συσπείρωσιν τοῦ Πανελληνίου, ὥστε νὰ ἀποδείξωμεν εἰς πάντας, ὅτι εἴμεθα ἕτοιμοι ψυχικῶς καὶ ἡνωμένοι πνευματικῶς διὰ νὰ ἀποδυθῶμεν ἐν ὁμοθυμίᾳ εἰς οἰανδήποτε θυσίαν, ἐὰν καὶ ἐφ' ὅσον κληθῶμεν νὰ ὑπερασπίσωμεν τὰ ἀπαράγρα-

πτα δίκαια τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Οἱ Ἕλληνες ἔχομεν ὁμολογουμένως σπανίας ἀρετὰς καὶ ψυχὴν αἰθεροβάμονα καὶ γενναίαν. Ἐν τούτοις πολλάκις ἀφίνομεν ἑαυτοὺς μετ' ἐπιπολαιότητος νὰ γίνωμεν ὄργανα τῶν ξένων προπαγανδῶν, ἐπὶ βλάβῃ τῆς Ἐθνικῆς μας Ἑνότητος! Οἱ Ἕλληνες, παρὰ τὴν ὀρθολογικότητά μας καὶ τὴν διαλεκτικότητά μας, οὐχ ἤττον εὐκόλως τείνομεν εὐήκοον οὖς καὶ εἰσακούομεν τοὺς ψιθυρισμοὺς τῶν ξένων ποὺ ἀποβλέπουν εἰς τὴν διάσπασιν τῆς ἐνότητός μας! Εὐκόλως δεχόμεθα τὰ τεχνηέντως «σερβιριζόμενα» ὡς ἰδεολογικὰ ρεύματα καὶ εὐκόλως παρασυρόμεθα εἰς ἐπιπολαιότητας καὶ διχογνωμίας καὶ ἀκρότητας καὶ οὐχὶ σπανίως εἰς διχοστασίας, λίαν ἐπικινδύνους διὰ τὸ Ἔθνος!

Ἀπαξάπαντες ἐν μιᾷ ψυχῇ καὶ ἐν μιᾷ καρδίᾳ, ἃς παραδειγματισθῶμεν ἀπὸ τοὺς μεγάλους προδρόμους καὶ τοὺς ἥρωας τῆς Ἑνεργεσίας τοῦ 1821, ἐνστερνιζόμενοι τὴν ὑπερτάτην ἐπιταγὴν τῆς Πατρίδος. Τὴν ἐπιταγὴν τῆς ἐθνικῆς ἐνότητος! Μόνῃ ἡ ἐθνικὴ ἐνότης δύναται νὰ μᾶς ἐξαγάγῃ ἀπὸ τὸν ἐχθρικὸν κλοιὸν ποὺ μᾶς περιβάλλει σήμερον. Μόνῃ ἡ ἐθνικὴ ἐνότης προάγει καὶ ἀνυψοῖ καὶ δοξάζει καὶ ἀπαθανατίζει τοὺς Ἕλληνας. Μόνον διὰ τῆς ἐθνικῆς ἐνότητος οἱ Ἕλληνες πάντοτε ὅ,τι μέγα καὶ ὑψηλὸν ἔπραξαν, τὸ ἐπέτυχον. Μόνον διὰ τῆς ἐθνικῆς ἐνότητος καὶ ἐδοξάσθησαν αἰείποτε καὶ ἐμεγαλουργήσαν καὶ ἐτιμήθησαν καὶ ἀπέδειξαν τὰ ἡρωϊκά των μεγαλουργήματα, ἀνώτερα πολλάκις καὶ αὐτῆς τῆς ἀριθμητικῆς ἢ καὶ φυσικῆς των δυνάμεως. Ἐὰν θέλωμεν καὶ πάλιν εἰς τὴν σημερινὴν πρόκλησιν ὁ Ἑλληνισμὸς νὰ μεγαλουργήσῃ, ἃς ἐνστερνισθῶμεν οἱ πάντες τὸ ὕψιστον ὑπὲρ τῆς Πατρίδος καθῆκον, τὸ τῆς ἐθνικῆς ἐνότητος! Πάντες, ἄρχοντες καὶ ἀρχόμενοι, παύσωμεν διαιροῦντες τὰ πλήθη καὶ κατατρίβοντες τὸν νοῦν καὶ τὰς σκέψεις καὶ τὰς ὁρμὰς καὶ ἐπιδιώξεις ἡμῶν εἰς ἐπιζήμια καὶ ἐθνοφθόρα καιροσκοπικὰ συνθήματα.

Ἦνωμένοι καὶ ἀρραγεῖς, ἃς βαδίσωμεν τὴν δύσκολον ἀτραπὸν,

τὴν ὁποίαν διήνοιξαν εἰς ἡμᾶς οἱ κατ' εὐφημισμὸν φίλοι καὶ σύμμαχοί μας, δι' ἴδιον ὄφελος! Ἡ Ἑλλὰς μὲ τὴν πολυνησίαν της, μὲ τὰ ἀπειράριθμα ἀσφαλῆ λιμάνια της, μὲ τὰ φυσικὰ της ὀχυρά, μὲ τὴν ἀπὸ Θεοῦ ὀμφαλικὴν τοποθεσίαν της ἐντὸς τοῦ μεσογειακοῦ χώρου, ἀποτελοῦσα τὸν σύνδεσμον τριῶν Ἑπείρων, ἀποβαίνει τὸ ἀνεκτίμητον καὶ μοναδικὸν ὀχυρόν, πρὸ τοῦ ὁποίου θραύονται πᾶσαι αἱ ἐπιβουλαὶ τῶν οἰωνδήποτε καὶ ὁσωνδήποτε ἰσχυρῶν ἀντιπάλων της. Ἀρκεῖ ἡ ἐθνικὴ ἐνότης νὰ εἶναι εἰλικρινὴς καὶ πλήρης. Ἐνότης ψυχικὴ καὶ ἰδεολογικὴ. Ἐνότης πολιτικὴ, ἐκκλησιαστικὴ, ἀρχόντων καὶ ἀρχομένων, πρὸς ἀντιμετώπισιν τῶν ἔξωθεν ἐχθρικῶν διαθέσεων. Ἐνότης τάξεων, ἐπαγγελμάτων, νέων, γερόντων, ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν. Ἐνότης ἐθνικὴ πάντων τῶν Ἑλλήνων ὁπουδήποτε Γῆς, ἥτις μόνη δύναται νὰ δικαιώσῃ ἡμᾶς εἰς τοὺς ἐν ὧν ἀγῶνας ἡμῶν ὑπὲρ τῶν δικαίων τοῦ ἀδελφοῦ Κυπριακοῦ λαοῦ καὶ ὑπὲρ τῶν δικαίων τῆς Φυλῆς μας.

Πρέπει νὰ μελετῶμεν τὴν ἑνδοξὸν Ἱστορίαν μας χωρὶς προκαταλήψεις καὶ διαστροφάς, διὰ νὰ διδαχθῶμεν. Ἐμβαθύνομεν εἰς αὐτήν, διὰ νὰ ἀντλήσωμεν διδάγματα καὶ πείραν. Ἀναμιμνησκόμεθα τῶν θυσιῶν τῶν προγόνων μας, διὰ νὰ μάθωμεν καὶ ἡμεῖς νὰ θυσιάζομεθα ὑπὲρ τῶν πατρίων. Γεραίρομεν καὶ ὑμνοῦμεν τὰ ἑνδοξὰ ἐπιτεύγματα τῶν προδρόμων καὶ τῶν ἡρώων τῆς Ἐθνεγερσίας, διὰ νὰ ὀρκισθῶμεν μυστικῶς ὅτι καὶ ἡμεῖς εἴμεθα ἔτοιμοι νὰ διεκδικήσωμεν τὰ δίκαια καὶ ὅσια τῆς φιλτάτης Πατρίδος ἡμῶν καὶ ὅτι δὲν πρόκειται νὰ καμφθῶμεν ἐνώπιον καὶ τῆς πλέον ἰταμῆς προκλήσεως ἢ βίας! Πολλαὶ αἱ θλίψεις τῶν δικαίων! Ἀλλ' ἡ φλόξ οὐδέποτε καὶ ἐν οὐδεμιᾷ περιπτώσει ψαύει τὸν δίκαιον! Ὁ Θεὸς ὑπερασπίζεται τὸν δίκαιον καὶ σώζει τὸν ἀδικούμενον! Ὁ ταπεινὸς Δαυῖδ, πιστεύων εἰς τὸν Θεὸν καὶ ἐπικαλούμενος Αὐτόν, ἐσώθη ἐκ τῶν πολυαρίθμων καὶ ἰσχυρῶν ἐχθρῶν του. Διὸ καὶ ἀνεφώνει:

«Ἐβρόντησεν ἐξ οὐρανοῦ Κύριος,
καὶ ὁ Ὑψιστος ἔδωκε φωνὴν Αὐτοῦ
καὶ ἀπέστειλεν βέλη καὶ ἐσκόρπισεν αὐτούς,
καὶ ἀστραπὴν καὶ ἐξέστησεν αὐτούς»

(Βασιλ. Β' 22, 14).

Ὁ Δαυῖδ κατενίκησε τὸν Γολιάθ! Καὶ ἡμεῖς θὰ νικήσωμεν, πεποιθότες ἐπὶ τὸν Θεόν, «ὅτι Αὐτὸς ἐκδικάσει τοὺς ἀδικοῦντας» ἡμᾶς!
«Εἰ δὲ ὁ Θεὸς ὑπὲρ ἡμῶν, τίς καθ' ἡμῶν»; (Ρωμ. 8, 21)!

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Περὶ τοῦ Γρηγορίου Σωτηριανοῦ ἢ Σωτήρη, τοῦ κατόπιν Μητροπολίτου Μονεμβασίας, ἱκανὰ ἐπραγματεύθησαν τῶν ἡμετέρων ὁ Θ. Φιλαδελφεύς, ὁ Δημ. Καμπούρογλους καὶ ὁ Τρ. Εὐαγγελίδης, ἀλλ' ἔμειναν καὶ οὐχὶ ὀλίγα σημεῖα σκοτεινὰ ἐκ τοῦ βίου τοῦ ἀνδρὸς ἢ καὶ τινα ἐσφαλμένως ἐξετέθησαν. Ἐλπίζομεν νὰ δώσωμεν τὰς ἀσφαλεῖς ἐκ τῶν πηγῶν περὶ τοῦ Γρηγορίου εἰδήσεις. — Σημειῶ τὰ σπουδαιότερα καὶ μάλιστα κατὰ χρονολογικὴν σειρὰν ἔργα, ἅτινα ἀναφέρονται ἀμέσως ἢ ἐμμέσως εἰς τὸ ὅλον θέμα. — Θ. Ν. Φιλαδελφῆως, Ἱστορία τῶν Ἀθηνῶν ἐπὶ Τουρκοκρατίας (1400-1800). Ἐν Ἀθήναις 1902, τ. 1-2 II, 208 ἐ. Δημ. Γρ. Καμπούρογλου, Ἱστορία τῶν Ἀθηναίων. Ἀθῆναι 1889/92 τ. 1-3. Τοῦ αὐτοῦ, ἐν «Χριστιανικῷ Ἡμερολογίῳ» 1927 σ. 156/58 καὶ ἐν «Ἐθνικῇ Ἀγωγῇ» 1900 τ. Γ' σ. 3. Τοῦ αὐτοῦ, Αἰ παλαιαὶ Ἀθῆναι. Ἐν Ἀθήναις 1922 σ. 458 ἐ. Τρύφ. Ε. Εὐαγγελίδου, Ἡ παιδεία ἐπὶ Τουρκοκρατίας (Ἑλληνικὰ σχολεῖα ἀπὸ τῆς Ἀλώσεως μέχρι Καποδιστρίου). Ἐν Ἀθήναις 1936 τ. 1-2 I, 237 ἐ. Θ. Ν. Φιλαδελφῆως, ἐν «Ἀρμονίᾳ» Ἀθηνῶν 1901 σ. 337 καὶ ἐν «Ἐπετηρίδι Παρνασσοῦ» τ. Ε' σ. 28 καὶ 1901 σ. 161 καὶ 210. Ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος πρῶτος ἐξέδωκεν ἐκ Παρισικοῦ κώδικος ἐπιστολάς τινας τοῦ Ἡλίου Δόξα, εἶναι ὁ Καθηγητὴς-Ἀκαδημαϊκὸς Διον. Ζα-

κυθηνός, ἐν «Ἡμερολ. Μεγ. Ἑλλάδος» 1932 σ. 120-125. Δημοσιεύονται τρία κείμενα τοῦ Ἡλίου Δόξα πρὸς τὸν Γάλλον ἄββᾶν Fourmont (ἐλεγειακὸν ποίημα πρὸς τὸν φίλον του, ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Ἰταλὸν ἀποστολικὸν ἄββᾶν Domenico de la Rocca καὶ ἐπιστολὴ πρὸς τινα Ἀντώνιον διδάσκαλον. Τὰ κείμενα ἐκ τοῦ Παρισινοῦ κώδικος 890 Omont, Paris. Gr. Suppl. 890, φ. 29). Μετ' αὐτὸν ὁ ἀοίδιμος Καθηγητὴς-Ἀκαδημαϊκὸς Σωκρ. Β. Κουγέας, ἐδημοσίευσεν λίαν ἐνδιαφέρονσαν μελέτην: Ὁ ἱατρὸς τοῦ Μυστρᾶ Ἡλίας Δόξας. Ὁ πρωτοστατήσας εἰς τὴν πρὸς τοὺς Τούρκους προσχώρησιν τῶν Μανιατῶν τὸ 1715 καὶ εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Fourmont κατασκαφὴν τῆς Σπάρτης τὸ 1730, ἐν τοῖς «Πελοποννησιακοῖς» τ. Γ'-Δ' 1958/59 σσ. 326-342. Τέλος ὁ Κυριάκος Σιμόπουλος ἐδημοσίευσεν ὀλίγα ἐνδιαφέροντα περὶ τοῦ ἱατροῦ Δόξα ἐν τῷ ἔργῳ του, Ξένοι Ταξιδιωτὲς στὴν Ἑλλάδα 1700-1800. Ἀθήνα 1973 τ. Β' σ. 140-141. — Παρεμπιπτόντως ὁμιλοῦσιν περὶ τοῦ Γρηγορίου καὶ οἱ περὶ Μονεμβασίας ἱστορικῶς τε καὶ ἐκκλησιαστικῶς πραγματευθέντες. Σχετικῶς ὅρα: Ν. Α. Βέη, Τὸ περὶ τῆς κτίσεως τῆς Μονεμβασίας Χρονικόν, ἐν «Βυζαντίδι» τ. Α' σ. 87 ἐ. Τοῦ αὐτοῦ, Ἐκφρασις κώδικος τῆς Μητροπόλεως Μονεμβασίας καὶ Καλαμάτας, ἐν «Δελτίῳ τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας», Ἐν Ἀθῆναις 6 (1910) 189/91. Σπυρ. Π. Λάμπρου, ἐν «Νέῳ Ἑλληνομνημονι» τ. Θ' σ. 300 καὶ Κ' σ. 33. Χρυσοστόμου Δημητρίου, Μητροπολίτου Ζακύνθου, Ἡ Μητρόπολις Μονεμβασίας καὶ αἱ ὑπ' αὐτὴν ὑπαγόμεναι ἐπισκοπαὶ μέχρι τοῦ 17^{ου} αἰῶνος, ἐν «Θεολογία» τ. 7 (1929) 139/51. Παραμυθίας καὶ Φιλιατῶν Ἀθηναγόρου, Ἡ Μητρόπολις Μονεμβασίας, ἐν «Θεολογία» τ. 8 (1939) 228/52. Κ. Δ. Μέρτζιου, Πότε καὶ πῶς ἔπεσεν ἡ Μάνη εἰς χεῖρας τῶν Τούρκων, ἐν «Πελοποννησιακοῖς» τ. Γ'-Δ' (1960) σ. 285/86. — Ἡ ἐπανεκδόσις τοῦ «Ἐπιταφίου Ἐπιγράμματος» εἰς τὸν Μητροπολίτην Μονεμβασίας Γρηγόριον Σωτηριανὸν τὸν Ἀθηναῖον, τοῦ δη-

μοσιευθέντος τὸ πρῶτον ὑφ' ἡμῶν τὸ 1956 (Κ. Μόνη, Ἀνέκδοτον ἐπιτάφιον ἐπίγραμμα εἰς τὸν Μητροπολίτην Μονεμβασίας Γρηγόριον Σωτηριανὸν τὸν Ἀθηναῖον (ΙΗ' ἑκατονταετηρίς), περιοδ. «Ἐπιστημον. Ἐπετηρίς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν», τόμ. [ΙΑ'] τῶν ἐτῶν 1955/6), ὑπεχρέωσεν ἡμᾶς, ὅπως ἀνατρέξωμεν καὶ εἰς τὰ νεώτερα ἔργα ἢ καὶ παραλειφθέντα τότε ὑφ' ἡμῶν, ἅτινα ἀξιόλογοι συγγραφεῖς ἐδημοσίευσαν, διαλευκάναντες πολλὰ σημεῖα τῆς τε προσωπικότητος τοῦ Γρηγορίου, ὅπως καὶ τοῦ προσώπου τοῦ Ἡλίου Δόξα, ἀκόμη καὶ χρονολογικὰς διαλευκάνσεις πρόσκομίσαντες. Σημειοῦμεν λοιπὸν τὴν συμπληρωματικὴν βιβλιογραφίαν, ἀναπτύσσοντες ἐκτενέστερον ἐν τῇ οἰκείῳ τόπῳ τὰ νέα ἱστορικὰ ἐνδιαφέροντα περὶ τῶν ἀνωτέρω προσώπων. Ἴδου ἐν συνόψει ἡ πρόσθετος βιβλιογραφία:

Χριστοφόρου Περραιβοῦ, Ἐπιτομὴ περὶ τῆς τῶν Ἀθηνῶν πολιτείας. Ἱστορία Σουλίου καὶ Πάργας, τ. Β', Βενετία 1815.
Μανουὴλ Ι. Γεδεών, Θρακικαὶ Ἱστορίαι, Ἐν Κ/πόλει 1913,
Γ' Μνήμη Γανοχώρων σ. 91, 116-117.

Τοῦ αὐτοῦ, Τυπάλδου Στάη συμμορία (1686-1712), Περιοδικὸν «Ἐκκλησιασικὴ Ἀλήθεια» Κων/πόλεως, ἔτ. ΛΓ' (1913) σ. 298/9.

Emile Legrand, Bibliographie Hellénique, Paris 1918 (Dix-huitième siècle, tome premier σ. 13-15 ἀριθ. 9, σ. 41-42 ἀριθ. 35, ἐνθα δημοσιεύονται δύο ἐπιγράμματα τοῦ Γρηγορίου.

Γ. Σ. Πλουμίδη, Αἱ πράξεις ἐγγραφῆς τῶν Ἑλλήνων σπουδαστῶν τῆς Παδούης (Μέρος Α' Artisti), (Συμπλήρωμα διὰ τὰ ἔτη 1674-1701). «Θησαυρίσματα» τ. 8 (1971).

Τοῦ αὐτοῦ, Αἱ πράξεις ἐγγραφῆς τῶν Ἑλλήνων σπουδαστῶν τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Παδούης (Μέρος Β', Legisti 1591-1809), Ἐπετ. Ἐτ. Βυζαντ. Σπουδῶν. τόμ. 38 (1971).

Βασιλ. Ἀτέση, Ἐπισκοπικοὶ Κατάλογοι τῆς Ἐκκλησίας τῆς

Ἑλλάδος ἀπ' ἀρχῆς μέχρι σήμερα. Ἐν Ἀθήναις 1975 σ. 178.
Ἀθαν. Ε. Καραθανάση, Ἡ Φλαγγίνειος Σχολὴ τῆς Βενετίας,
Θεσσαλονίκη 1975 σελ. 145/6, 239.